

Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)

A 17. századi Erdélyi Fejedelemségben a ferencesek és a világi papság mellett a jezsuiták végezték a katolikus hívek lelkipáncosítását. Négy rendházukban (Kolozsmonostor, Gyulafehérvár, Karánsebes és Székelyudvarhely) lelkipáncosítói munkájuk mellett iskolát is működtettek, amelyek fontos szerepet játszottak a katolikus (és sokszor a protestáns) ifjúság képzésében. A karánsebesi misszió a jezsuiták erdélyi történetének talán leginkább homályban maradt fejezete, bár az egyház- és helytörténeti szakirodalomban sokszor említik.¹ Az Erdély hódoltsági határán, jórészt román nemzetiségű, de katolikus vallású hívek között működő rövid életű missziós állomás sorsa ugyanakkor fontos epizódja a 17. századi jezsuita *Missio Transylvanica* múltjának, amely – saját egyház- és művelődéstörténeti jelentőségén túl – az erdélyi és hódoltsági katolikus missziótörténet számos jelenségének megértéséhez is hozzásegít.²

Katolikus egyház Karánsebesen a jezsuita misszió megalapításáig (1625)

Karánsebes a 14. századtól kezdve a Szörényi bánság legjelentősebb települése volt, lakosságát elsősorban a magyar nemességbe fokozatosan beépülő román vezető réteg alkotta.³ A török hódítás következtében mindinkább határváros lett, ezzel együtt hadászati és kereskedelmi jelentősége is fokozatosan növekedett. Az 1530-as években megalakult a Karánsebesi-lugosi bánság, amely 1658-ig az Erdélyi Fejedelemség délkeleti határőrvidéke volt az Oszmán Birodalommal szemben. Élén az erdélyi fejedelem uralmát elismerő bán állt, aki székhelyét a vidék központjának számító Karánsebesen tartotta.⁴ A határszéli fek-

-
- 1 *Franciscus Kazy*: Historia Universitatis Tyrnaviensis. Tyrnaviae, 1734. 241.; *Pesthy Frigyes*: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története. I. Bp. 1877. 336–338., II. Bp. 1878. 208–209.; *Iványi István*: Lugos rendezett tanácsú város története. (Adatok és vázlatok.) Szabadka, 1907. 59–60.; *Velics László*: Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. II. Bp. 1913. 124–125.; *Coloman Juhász*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft (1552–1699). Dülmen i. W., 1938. 238–240.; *Krista Zach*: Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. München, 1979. 33–34.; az eddig ismert adatok hiányos és pontatlan összefoglalása: *Violeta Barbu*: Les résidences jésuites dans la première moitié du XVIIe siècle à l'ouest de la Transylvanie. Stratégies missionnaires. In: *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*. Ed. by Maria Crăciun–Ovidiu Ghitta. Cluj, 1995. 157–164. (Különösen: 161–164.) A kézirat lezárása után látott napvilágot: *Lucian Periş*: Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento. Cluj–Napoca, 1998. (Karánsebesről: 91–108.)
 - 2 Itt mondom köszönetet *Lukács Lászlónak* és *Balázs Mihálynak*, akik levéltári anyaggyűjtésüket rendelkezésemre bocsátották, megkönnyítve ezáltal római kutatómunkámat. A Magyar Országos Levéltárból származó jelzetekért *Bakács Bernadette*-nek és *Tóth István Györgynek* tartozom köszönettel.
 - 3 *Marius Bizerea–Constantin Rudneanu*: Consideraţiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeşului în evul mediu. Studii de istorie a Banatului 1969. 7–16.
 - 4 *Pesthy F.*: i. m. I. 51–53., 293–312.; *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában. (1541–1711.) Bp. 1918. 139–140., 358–361.; *Fenyvesi László*: A temesközi-szörényiségi végvárvidék funk-

vés a város számára komoly esélyt nyújtott a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódásra, egyrészt mivel 1552 után Erdély kapujának számított, másrészt pedig több fontos kereskedelmi útvonal is érintette. Karánsebes tehát a 16–17. században a Belgrádból és Temesvárról Erdély felé igyekvő raguzai, illetve a dél felől érkező görög kereskedők számára fontos tranzitállomást jelentett.⁵ Középkori eredetű városi kiváltságait az erdélyi fejedelmek a 16. század folyamán többször is megerősítették.⁶ Karánsebest ez a többrétű regionális vezető szerep egyházi és kulturális téren is a vidék legjelentősebb településévé tette.

A Temesköz és a Szörénység soknemzetiségű lakossága felekezeti szempontból is igen sokszínű volt, a konfessionális és etnikai hovatartozás azonban nem járt okvetlenül együtt. A régió népességének legszembetűnőbb sajátossága a nagyszámú katolikus vallású román jelenléte, elsősorban magában Karánsebes városában.⁷ Ez a tény több, egymással kapcsolatban álló okra vezethető vissza. A déli területek román nemességének katolizálása szorosan összefüggött a magyar királyok és a havasalföldi vajdák közötti politikai szembenállással.⁸ Karánsebes a helyi, túlnyomórészt román etnikumú (de a magyar nemességhez tartozó, asszimilálódó) nemesség lakóhelye volt, ezért felekezeti szempontból a város lakossága a 16. században egyrészt a katolicizmushoz hű maradó, másrészt a reformációhoz átpártoló nemesekből és jómódú parasztpolgárokból állott. A falvak román jobbágysága természetesen döntő többségében az ortodox vallás híve volt. A szörénységi katolicizmus emellett a 14. századi missziós törekvéseknek köszönheti a létét. Itt nem is elsősorban az igen rövid ideig (1376–1382) működő Szörényi püspökségre kell gondolni, hanem az obszerváns ferencesek kolostoraira, amelyek a 14. század végétől a 16. század közepéig nagy számban és igen eredményesen működtek a Temesközben.⁹

A katolikus egyház az Erdélyi Fejedelemségben meglehetősen sajátos helyzetben volt. Egyrészt a törvény által bevett vallásnak számított, ugyanakkor szabad működését egy sor rendelkezés korlátozta. 1601 után nem volt rezideáló püspöke (Szentandrásy István szendrői püspök rövid próbálkozását és a koroni címzetes püspöki címmel apostoli vikáriusként működő Damokos Kázmér ferences szerzetest leszámítva). A püspök intézményének legalább részbeni helyettesítésére 1618-tól kezdve a református erdélyi fejedelmek püspöki vikáriusokat neveztek ki az erdélyi katolikusok részére, akik a magyar király által kinevezett és a királysági országrész valamelyik káptalanjában javadalmas erdélyi püspökök helynökeiként tevékenykedtek. A papság egyrészt a reformációt túlélő, a szalvatoriánus és a bosnyák provinciából megerősített erdélyi ferencesekből állt, akikből 1636-ban a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* (Sacra Congregatio de Propaganda Fide), a katolikus missziók szervezésével megbízott szentszéki hivatal apostoli prefektúráját szervezett. Mellettük a Székelyföldön (túlnyomórészt házas)

cióváltozásai (1365–1718). In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. Szerk. Petercsák Tivadar, Szabó Jolán. Eger, 1993. (Studia Agriensia 14.) 258–259., 263.

5 *Mihail Dan–Samuel Goldenberg*: Regimul comercial al negustorilor balcano-levantini în Transilvania în sec. XVI–XVII. Apulum 1968. 545–560.; *Samuel Goldenberg*: Caransebeşul în comerţul sud-est european din secolul al XVI-lea. Banatica 1971. 163–177.; *Uő*: Italieni și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Studii. Revistă de Istorie. 1963. 606–616.

6 *Costin Feneşan*: Despre privilegiile Caransebeşului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Banatica 1973. 157–163.; *Uő*: Despre privilegiile Caransebeşului și Căvăranului în doua jumătate a secolului al XVI-lea. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj–Napoca 1977. 303–311.

7 *K. Zach*: i. m. 22–23.

8 Erdély története. I. (A kezdetektől 1606-ig.) Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1986. 345–346. (A vonatkozó részt *Makkai László* írta.)

9 *K. Zach*: i. m. 13–15., 19–23.; *Kálmán Juhász*: Klöster in der Diözese Tschanad–Temesvár im Mittelalter (1030–1552). Köln–Detroit–Wien, 1962. 11–20.

világi papok és licenciátusok működtek. A püspök és egyházi elit nélküli erdélyi katolicizmus érdekeinek képviseletét a katolikus vallás iránt (Bethlen Gábor kivételeivel) meglehetősen el-
lenséges érzelmű fejedelmekkel és a protestáns többségű erdélyi országgyűléssel szemben, il-
letve az egyházfegyelmi és anyagi ügyek intézését a katolikus földesurak csoportja látta el,
amely 1640-től kezdve *Status Catholicus* néven testületként járt el. A jezsuiták először
1579-ben jelentek meg Erdélyben a katolikus Báthory István fejedelem támogatásával. A ka-
tolikus megújulás leghatékonyabb képviselőinek expanziója természetesen nem lelkesítette a
protestáns felekezeteket, ezért 1588-ban az országgyűlés kitiltotta őket Erdélyből. Ezt a hatá-
rozatot még számos hasonló tilalom követte a 17. században, a jezsuiták azonban (hol álruhá-
ban és álnéven, hol az egyes fejedelmek – főleg a türelmes Bethlen Gábor – személyes enge-
délyével) szinte megszakítás nélkül működtek a fejedelemség területén. Központjuk
Kolozsmonostoron volt, ahol gimnáziumot működtettek, emellett egy-két rendtag dolgozott
Gyulafehérvárott, majd 1625-től Karánsebesen, 1651-től pedig Udvarhelyen is.¹⁰

A karánsebesi katolikusok számára a 16–17. században az erdélyi katolicizmus kedve-
zőtlen helyzetéből két tényező volt különösen is érezhető: a katolikus és református lakos-
ság közötti felekezeti torzalkodás és a neuralgikus paphiány. Karánsebes lakosságának fe-
lekezeti megoszlásáról a 16–17. század fordulójáról nem rendelkezünk elfogulatlan és
pontos adatokkal. A jezsuita források igen csekély számú, de agresszív református kisebbségről
beszélnek. Az Erdélyről összefoglaló ismertetést készítő Antonio Possevino szerint
Karánsebesen alig tíz eretnek él, de a szintén eretnek bán erőszakkal prédikátort hozott a
városba.¹¹ Hasonlóképpen nyilatkozott a Karánsebesen 1586 májusában missziózó Ladó
Bálint, aki szerint a városban élő háromezer katolikus csak a nyolc református nemes miatt
kénytelen prédikátort tartani.¹² A katolikus és református lakosság közötti viszályokra vo-
natkozó adatok viszont jelentős református közösség létre utalnak. A reformáció felülről
való bevezetésének első ismert momentum a karánsebesi ferences kolostor megszűnése
1559–1560 táján. A szakirodalom szerint a két karánsebesi bán, Cserepovics Miklós és
Bethlen Gergely erőszakkal űzték ki a szerzeteseket a városból.¹³ 1564-ben a református fe-
lekezet már annyira erős, hogy a katolikusokkal a templom használata körül komoly viszá-
lyuk támadt. A tordai országgyűlés ezért 1564-ben elrendelte, hogy egyik nap a katolikusok,
másik nap a reformátusok használják a templomot, s ezalatt ne háborgassák egymást.¹⁴ Ez a
határozat nagyjából egyenlő súlyú katolikus és protestáns közösség létre enged következtet-
etni. A reformátusok további erősödésének a jele, hogy 1581-ben már a templom is az ő
birtokukban volt, és az övék is maradt a 17. század folyamán.¹⁵ A karánsebesi és a lugosi re-
formátus gyülekezet kulturális szempontból is a csekély számú református románság egyik
legfontosabb központjának számított. Prédikátorai közül többen irodalmi téren is működ-
tek (a 16. század végén Herese István, a 17. század közepén Fogarasi István), a két város re-
formátus iskolái a Lorántffy Zsuzsanna által alapított fogarasi iskola mellett a legjelentő-

10 *Molnár Antal*: Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. Magyar Egyháztör-
téneti Vázlatok. Regnum 1994. 71–75. (a vonatkozó szakirodalom felsorolásával); *Tóth István György*:
Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707). Roma–Bp. 1994. 237–406. (18
beszámoló az erdélyi katolicizmus helyzetéről.)

11 *Veress Endre*: Antonii Possevini Societatis Iesu Transylvania (1584). Bp. 1913. 57.

12 *Ladislau Lukács*: Monumenta Antiquae Hungariae. (= MAH) II. Romae, 1976. 936.

13 *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bp. 1924. 89.; *C. Ju-
hász*: Das Tschanad–Temesvarer i. m. 218.; *K. Zach*: i. m. 22.

14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (= EOE) Szerk. Szilágyi Sándor. II. Bp. 1877. 168., 224.

15 MAH. II. 151.

sebb erdélyi román tanintézmények voltak, a két város gyülekezeteiben énekelte román református énekeket pedig más gyülekezetekben is be akarták vezetni.¹⁶

A reformáció karánsebesi térnyerése ellenére a katolikus közösség számában és súlyában nem elhanyagolható tényezőt jelentett. Erre utal az a tény, hogy 1581 és 1587 között többször jártak a karánsebesi katolikus nemesek küldöttei Kolozsvárra, kérve, hogy a jezsuiták küldjenek közéjük papokat. A jezsuiták emberhiány miatt ennek a kérésnek mindössze egyszer tudtak eleget tenni, amikor Ladó Bálint 1586-ban rövid ideig Karánsebesen működött. Ennek ellenére az Erdélyben működő rendtagok közül többen is felismerték egy esetleges karánsebesi rendhálózat alapításának perspektíváit. Elsőként a nagy távlatú terveiről ismert Szántó István vetette fel a karánsebesi megalapítás lehetőségét a rendfőnökhöz 1581. szeptember 1-jén írott levelében. Szerinte a város fekvésénél fogva alkalmas arra, hogy onnan kiindulva két-három tartomány felé terjeszkedhessenek. Ferdinandus Capeci kolozsvári rektor Váraddal együtt Lugost és Karánsebest is fontos kapunak tartotta a hódolt ország-rész felé, ahová török területekről sok keresztény jön. Campano lengyel provinciális szerint Lugos és Karánsebes vidékén mintegy hatvan katolikus falu ellátásáról kellene gondoskodni. A karánsebesi katolikus nemesek állhatatos kérésére a kolozsvári jezsuiták 1586 májusában Ladó Bálintot küldték a városba. Ő is mindössze egy hónapig maradt, mivel júniusban Leleszi János visszahívta Kolozsvárra.¹⁷

Sem Ladó lelkes beszámolója, sem Szántó egy évvel később kelt levele, amelyben a Karánsebesen várható gyors eredményekre hívta fel a figyelmet,¹⁸ nem ért cél. A jezsuitákat 1588-ban kiűzték Erdélyből, a 16–17. század fordulójának viharai közben pedig gondolni sem lehetett egy esetleges karánsebesi alapításra, és még vándormisszióról sem maradt fenn adat. Mivel a jezsuita orientációval nem értek cél, a karánsebesi katolikus nemesek más úton próbáltak meg paphoz jutni, és kérésükkel az Erdélyben működő pápai nunciushoz, Alfonso Viscontihoz fordultak. Visconti és Giulio Santorio bíboros közvetítése nyomán VIII. Kelemen pápa 1600-ban a csíki székely származású Szentandrásy István ferences szerzetest küldte a karánsebesi, lugosi és környékbeli katolikusok (mintegy 10 000 hívő) lelkipásztoraul, akiknek a nuncius tanúsága szerint kb. hatvan éve nem volt papjuk. Szentandrásy 1605-ig működött Karánsebesen és vidékén. Bocskai hatalomra jutása után mint Giorgio Basta hívének menekülnie kellett: raguzai kereskedők társaságában Rómába ment.¹⁹

A 17. század meglehetősen baljós előjelekkel köszöntött az erdélyi jezsuitákra. 1603. június 9-én a feldühödött tömeg nagy pusztítást végzett a kolozsvári jezsuita rendházban, a rendet 1606-ban Bocskai István, 1607-ben pedig egy újabb országgyűlési határozat tiltotta ki a fejedelemségből.²⁰ Ezt követően csak két páter erdélyi működéséről van tudomásunk:

16 Juhász István: Reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. 100., 191–192., 216–217.; *Pesthy F.*: i. m. II. 210.

17 MAH II. 194–195., 631., 648., 678., 936–937.

18 MAH III. Romae, 1981. 86.

19 *Temesváry János*: Erdély választott püspökei. I. Szamosújvár, 1913. 64–65., illetve: *Andrei Veres*: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. IX. (1614–1636.) Bucuresti, 1937. 272–273. Szentandrásy 1606 és 1610 között szendrői püspöki címmel újra Erdélyben működött mint apostoli kormányzó: *Patritius Gauchat*: Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi. IV. (1592–1667.) Monasterii, 1935. 303. Basta és Szentandrásy kapcsolatára: Magyar Országos Levéltár (= MOL) F 234 Erdélyi Kincstári Levéltár, Erdélyi Fiscalis Levéltár (= F 234), XXII. szekrény, 13. fasc. Q. (= XXII. 13. Q.) fol. 9r.: 1604-ben Basta megparancsolta a karánsebesieknek, hogy két malom jövedelmét adják át Szentandrásynak.

20 Ezekről az eseményekről újabban: *Jakó Klára*: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604). Szeged, 1991. 24–31.

Fonó György 1607–1610 között, Ladó Bálint pedig 1609-től 1613-ig tartózkodott az Erdélyi Fejedelemségben. Ladó távozása után három évig egyetlen rendtag sem volt az országban.²¹ Ezzel szemben pontosan ezekben az években kezdte meg tevékenységét a belgrádi jezsuita misszió, amely két évtizeden át (1612–1632) a hódoltság (és bizonyos szempontból később az erdélyi) missziók központjának számított.²² Belgrád az Oszmán Birodalom északi részének igen jelentős kereskedelmi csomópontja volt, elsősorban virulens raguzai kereskedőkolóniája és annak gazdasági kapcsolatrendszere révén.²³ A város központi helyzetéből adódóan a raguzai kereskedők támogatásával létrejött misszió célját a belgrádi katolikusok lelkipályozásán túl a hódoltság (elsősorban szerémségi, szlavóniai, baranyai és temesközi) területek lelkipásztorkodásának megszervezése jelentette. Az első misszionáriusok, a dalmát Bartol Kašić és a magyar Szini István a nagy helyismerettel rendelkező, agilis szerémségi világi pap, don Simoné Matković társaságában egy raguzai kereskedőkaravánnal 1612 novemberében érkeztek Belgrádba. 1613–1614 folyamán a két jezsuita nagyszabású missziókörutakat tett: Kašić a Szerémségben és Szlavóniában, Szini pedig a hódolt Temesközben és Baranyában működött.²⁴ Az első temesközi utazások során Szini felfigyelt a határ túloldalán levő, komoly katolikus közösségekkel rendelkező városokra, Lugosra és Karánsebesre. Szerinte másfél nap alatt az egész területet be lehet járni, a katolikusoknak pedig csak Rékáson (török területen) volt papjuk.²⁵ A belgrádi misszionáriusok második csoportjából Marino de Bonis 1619 nyarán, Karassevó környéki missziója során Karánsebesről küldöttség kereste fel, hogy látogassa meg őket, mivel tizenöt éve nem járt pap náluk. Bonis Karassevóból átment Karánsebesre, noha a hódoltság és Erdély határvidékén különösen veszélyes volt az utazás a rablók miatt. Nyolc napot töltött a városban, latinul, olaszul és horvátul gyóntatott. Bonis Rómába küldött beszámolójában külön hangsúlyozta, hogy Karánsebes előjárói katolikusok és nagyon akarnak papot. Karassevóra nyolc személy kísérete vissza lovon és meg kellett ígérnie, hogy visszatér hozzájuk. Az 1620-as évek elején a karánsebesi katolikusok ünnepnapokon Temesvárról vagy Belgrádból hívtak jezsuitát misézni.²⁶

Tíz év szünet után a jezsuiták erdélyi missziója is újjáéledt: 1616 végén Bethlen Gábor meghívta volt iskolatársát, a Belgrádban működő Szini István atyát Gyulafehérvárra.²⁷ A fejedelem gesztusa szervesen illeszkedett toleráns egyház- és művelődéspolitikájának egészébe, felkínálva ezáltal az ország katolikusainak a magasabb szintű lelkipásztori ellátás és iskolázás lehetőségét.²⁸ Szini a fejedelemmel való bensőséges kapcsolata, majd Bethlen halála után tapasztalata és bölcsessége miatt haláláig (1645) az erdélyi misszió egyik legfontosabb munkatársa maradt.²⁹ A Gyulafehérvárott dolgozó Szini mellé 1618 nyarán érkezett Vásárhelyi Gergely, majd 1623-ban a magyar Móri István és a cseh Martin Bauda, akik

21 *Ladislav Lukács*: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I.* (1551–1600.) Romae, 1978. 668., 713–714.

22 *Miroslav Vanino*: *Isusovci u Beogradu u XVII. i XVIII. stoljeću. Vrela i Prinosi* 1934. 4–19.

23 *Bogumil Hrabak*: *Dubrovački trgovci u Beogradu pod Turcima 1521–1551. godine. Godišnjak grada Beograda* 1966. 29–47.

24 *Balázs Mihály–Fricsy Ádám–Lukács László–Monok István*: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók.* (= *Ehjm*) I/1. (1609–1616.) Szeged, 1990. 61–236. *passim*.

25 *Ehjm* I/1. 194.

26 *Ehjm* I/2. (1617–1625.) Szeged, 1990. 368., 414.

27 *Ehjm* I/2. 265–269.

28 Bethlen művelődéspolitikájának katolikus vonatkozásaira: *Bíró Vencel*: *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus.* Cluj–Kolozsvár, 1929.

29 *Ehjm* I/1. 15–16. (*Balázs Mihály* előszava.)

Kolozsmonostoron működtek.³⁰ Az erdélyi misszió újraindulásával ismét szóba kerülhetett a karánsebesi misszió Erdélyből való megalapításának gondolata. Egyrészt fekvésénél fogva kiindulópontot jelenthetett a török területek irányába, ugyanakkor távol esett az erdélyi rendek szemétől; a románság között működő jezsuita misszió pedig esélyt nyújthatott az ortodoxok vallási uniójára. A kínálkozó lehetőség megvalósulásához ezúttal a személyi feltételek sem hiányoztak: 1623 májusában ugyanis a római Sant'Andrea jezsuita noviciátusba egy karánsebesi származású fiatal pap kérte felvételét. Bujtul Györgynek hívták.

A jezsuiták megtelepedése Karánsebesen és az első misszionáriusok működése (1625–1635)

Bujtul György, a karánsebesi jezsuita misszió történetének kulcsfigurája nemcsak az erdélyi katolikus egyháztörténet fontos szereplője, hanem katekizmusfordítója miatt a 17. századi román irodalom legjelentősebb képviselői között tartják számon. Születésének pontos évszáma az életkorára vonatkozó adatok ellentmondásossága miatt bizonytalan, a legvalószínűbb, hogy 1589 áprilisában született karánsebesi nemescsaládból. Anyja katolikus, apja vallását nem ismerte, ami arra enged következtetni, hogy apját korán elvesztette. 1602 körül katolizált, tehát gyermekkorában valószínűleg először a református iskolába járt, majd ezután a városban működő Szentandrásy István hatására áttért és a továbbiakban ő tanította grammatikára. Nyilván Szentandrásy közvetítésével került 1606-ban Rómába, ahol először befejezte gimnáziumi tanulmányait, majd 1607. október 18-án felvételt nyert a *Collegium Germanicum Hungaricum* növendékei közé, és megkezdte a filozófiai kurzust. Szépen induló pályafutását egy sajnálatos incidens zavarta meg: 1609. január 17-én súlyos fegyelmi vétség miatt (egy társát felpofozta) kizárták a kollégiumból.³¹ Emiatt Rómát is el kellett hagynia, ezért Bécsbe utazott, ahol valószínűleg ekkor (vagy valamikor az 1610-es években visszatérve) befejezte a filozófiai kurzust.³² Bécsből régi pártfogójához, az időközben szendrői püspökké és erdélyi apostoli kormányzóvá kinevezett Szentandrásyhoz ment Erdélybe. A püspök 1610-ben a Báthori-féle katolikusüldözés miatt elmenekült a fejedelemségből, míg Bujtul a helyén maradt, a reformátusok elfogták,

30 Ehjm I/2. 326–329., 408., 419.; *Ladislaus Lukács*: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II. (1601–1640.) Romae. 1982. 212., 260.; *Holl Béla*: Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623). Irodalomtörténeti Közlemények 1983. 157–158.

31 *L. Lukács*: Catalogi II. i. m. 555. a születési dátumát 1591-re teszi. Ez az adat a római noviciátus anyakönyvében levő adaton alapul, mivel 1623-ban 32 évesnek mondta magát: ARSI Romana (= Rom) 172. fol. 216r. Ugyanakkor a Collegium Germanicum Hungaricum anyakönyvében szereplő első bejegyzés (1607. okt. 18.) alapján 1589 áprilisában, a második bejegyzés (1619. nov. 17.) szerint pedig 1592-ben született. Az első bejegyzés lelőhelye: Nomina Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici, p. 293. N° 1132. A kötet jelzete: Archivum Collegii Germanici et Hungarici, Hist. 3. Ez (az életrajzi adatok szempontjából igen fontos) bejegyzés nem szerepel Veress Endre alább idézett forráskiadványában és nem említi a Collegium Germanicum Hungaricum magyar alumnusainak legújabbán összeállított névsora sem: *Bütskey István*: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp. 1996. 234. A második bejegyzés: *Veress Endre*: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559–1917). Bp. 1917. 26. Szentandrásy szerepére: Ehjm I/2. 370.

32 *Veress E.*: A római i. m. 26.: Bécsben végezte el a filozófiát, tagja volt a Szent Borbála kongregációnak. A bécsi egyetem anyakönyvében nem szerepel Bujtul neve. *Franz Gall-Hermine Paulhart*: Die Matrikel der Universität Wien. IV. (1579/11–1658/59.) Wien-Köln-Graz, 1974. 315.

mindenétől megfosztották, gyalázatosan bántak vele és alig menekült meg. Ezt követően a vallási nyugalom helyreálltáig elrejtőzött, majd a paphiány miatt lelki ellátást nélkülöző erdélyi katolikusokat gondozta.³³ 1617–1618-ban iskolamesterként működött Gyulafehérváron Szini István mellett, aki nagyon elégedett volt a munkájával: Bujtul gyulafehérvári működése noviciátusnak tekinthető, olyan büntelenül viselkedett, mintha éveket töltött volna próbációs házban – írta a jezsuita rendfőnökhöz intézett leveleiben.³⁴ A sokat hányódott egykori római papnövendék papi és szerzetesi hivatásának felébredésében Szini minden bizonnyal komoly szerepet játszott. Bujtul 1618 húsvétja után a csíksomlyói ferences kolostorba vonult vissza, hogy nyugodt körülmények között dönthesse hivatása felől. Ekkor határozott úgy (valószínűleg ismét Szini biztatására), hogy megpróbál újra felvételt nyerni a Germanicumba. Mivel annak idején a kollégiumból az alapító bullában szereplő súlyos fegyelmi vétség³⁵ miatt zárták ki, ezért visszavétele igen kétségesnek tűnt. A jezsuita rendfőnöknel Szini járt közbe volt iskolamestere érdekében, emellett egykori patronusától, Szentandrásy Istvántól, sőt magától Pázmány Pétertől is szerzett ajánlólevelet. 1619 nyarán indult útnak Erdélyből, szeptemberben Győrben találkozott Szentandrásyval, október végén vagy november első napjaiban ért Rómába Florianus Avancinus bécsi rektor társaságában.³⁶ A jó ajánlólevelek és a rendfőnök közbenjárása megtette a hatását: 1619. november 17-én a pápa különleges engedélyével visszavették a kollégiumba³⁷ Ezt követően négy évig a Germanicum növendékeként teológiát tanult Rómában, 1622. május 21-én szentelték pappá.³⁸ Tanulmányainak végeztével misszionáriusként kívánt hazájába visszatérni, ezért 1623 áprilisában misszionáriusi felhatalmazásokért fordult a katolikus egyház misszióit irányító szentszéki hatósághoz, a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. Kérvényében kiemelte hazája lelki elhagyatottságát az óriási paphiány miatt, a hívek megdöbbenő tudatlanságát. Mivel ő egész életét a lelkek üdvösségére kívánta szentelni, ezért az ehhez a szolgálathoz szükséges fakultásokat kérte a Szentszéktől. A kongregáció 1623. április 25-én a Szent Hivatal (*Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis seu Sancti Officii*) hatáskörébe utalta a kérést.³⁹ Bujtul hazatérése azonban elhalasztódott, mivel 1623. május 23-án belépett a jezsuita rend római Sant'Andrea próbációs házába.⁴⁰ A rend szabályainak megfelelően két évig novicius volt, ezalatt a *Collegio Romano* lakójaként Pietro

33 Ehjm I/2. 371.

34 Ehjm I/2. 364–365.

35 A társát szavakkal gyalázó vagy tetteleg bántalmazó, illetve a kollégium békéjét felforgató diák büntetése az 1584. évi alapító bulla 14. paragrafusa szerint azonnali kizárás volt. Bullarum, Diplomatum et Privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis Edilio. VIII. (1572–1588.) Augustae Taurinorum, 1863. 451–452.

36 Ehjm I/2. 372–375.

37 Veress E.: A római i. m. 26. A bejegyzés szerint ekkor már felvette a kisebb rendek két alsó fokozatát. Második belépésekor tett esküje szövegét közli *Giuseppe Piccillo*: *Influssi ungheresi e particolarità dialettali del Banato nel „Catechismus” di Gsurgs Buitul* (1636, 1703). *Revue de linguistique romane* 1986. 352.

38 *G. Piccillo*: i. m. 352.

39 Bujtul beszámolója szerint Erdélyben a Székelyföldet nem számítva csak négy jezsuita és két világi pap van. Hazájában, a török–erdélyi határon levő Karánsebesen a 12 éve száműzetésben levő Csiky (Szentandrásy) Istvánon kívül mintegy hetven éve nem volt katolikus pap. Emiatt akkora a nép körében a tudatlanság, hogy alig egy-ketten ismerik a Miatyánkot vagy a Tízparancsolatot – írta a kongregációhoz címzett kérelmében. *Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide (= APF), Scrittura Originale riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG)* 383. fol. 98r, 103v.; vö. még: *Galla Ferenc*: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. 11.

40 ARSI Rom 80. fol. 57v.; Rom 172. fol. 216r.

Gravita, a római missziók prefektusa mellett Róma környéki népmisziókban dolgozott, így készülve misszionáriusi hivatására.⁴¹

Eközben a karánsebesi katolikusok sem tétlenkedtek. Bujtul 1623 tavaszán levélben értesítette őket, hogy júniusban hazatér. Mivel belépett a jezsuita rendbe, a karánsebesiek hiába várták. Ezért 1623. augusztus 1-jén Bujtulhoz írott magyar nyelvű levelükben tájékoztatták nyomorúságos helyzetükről és sürgették visszatérését. Beszámolójuk szerint 1622. április 24-én úgy határoztak, hogy felhagynak a református istentisztelet látogatásával, amire a paphiány miatt kényszerültek; jelenleg pap nélkül járnak össze imádkozni egy magánházba, ünnepeken Temesvárról vagy Belgrádból hívnak jezsuitát misézni. Mivel Erdély és a török között béke van, ezért Bujtul érkezhet Belgrád felől. A város katolikusai abban reménykedtek, hogy Bujtul jó kapcsolatai révén el tudja érni, hogy a katolikusok megkapják az egyik templomot. Bujtul honfitársai levelét latinra fordítva elküldte a rendfőnököknek, kérve, hogy mielőbb bocsássa vissza öveikhez.⁴² A karánsebesiek nemcsak Bujtulnak írtak, hanem az erdélyi missziók kiterjesztésén fáradozó Szini páteren és a belgrádi misszionáriusokon keresztül is sürgették visszatérését.⁴³ Erre azonban csak a noviciátus letöltése után, 1625 májusában kerülhetett sor.

Bujtul érkezése előtt meg kellett teremteni a működéséhez szükséges jogi alapokat. Karánsebesen ugyanis (Szentandrásy kivételével) a 16. század közepe óta nem működött állandó jelleggel katolikus pap, ezért ehhez a fejedelem engedélyére volt szükség. A karánsebesi katolikusok az 1624. évi gyulafehérvári országgyűlésen próbáltak engedélyt szerezni a paptartásra. Az országgyűlés nem foglalkozott kérésükkel, ezért addig erősködtek Bethlennél, míg az megengedte, hogy katolikus papot hívjanak.⁴⁴ Bethlen Gyulafehérváron 1624. július 8-án kiállított, Nagy Pál karánsebes-lugosi bánhoz, illetve a város bírójához és esküdtjeihez címzett utasításában engedélyezte, hogy a karánsebesi katolikusok saját költségükön, magánházban papot tarthassanak, s amíg állandó lelkipásztor nem találnak, addig ünnepnapokon máshonnan is hívhatnak; ugyanakkor ezután is kötelesek valamennyien a református prédikátor eltartásához hozzájárulni, a templomra pedig ezután se tartsanak igényt.⁴⁵

Bujtul 1625 májusának első felében indult el Rómából az odazarándokló, buzgó katolikus Bercsényi Imrének, a karánsebesi misszió későbbi jótévőjének társaságában.⁴⁶ Május végén ért Bécsbe, itt csatlakozott hozzá Makó István, akit a rendi vezetés társául szánt a misszióba.⁴⁷ Bécsből rövid pihenés után Nagyszombatba utaztak, ahol a két misszionárius ügyét az ottani rektor, Forró György karolta fel. Bujtul Nagyszombatban elvégezte a lelki-gyakorlatot és június 21-én letette az első fogadalmait.⁴⁸ A magyar katolicizmus fővárosában a fiatal jezsuitát váratlan meglepetés érte: véletlenül összetalálkozott édestestvérel, Sebessi Jánossal. Az ekkor már 25 éves Sebessi Nagyszombatban elvégezte a filozófiát,

41 ARSI Historia Societatis 62. fol. 79v.; ARSI Rom. 80. fol. 71v.

42 Ehjm II/2. 414–415.

43 Ehjm I/2. 419., 423–424., 440.

44 Ehjm I/2. 432.

45 MOL F 2 Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (= F 2), Protocollum VII. fol. 2r.

46 Ehjm I/2. 457., 459., 476.; ARSI Rom. 19 I. fol. 45v., 88v., 96v. Thaly Kálmán szerint Bercsényi Imre 1617-ben járt Rómában, 1625-ben pedig Jeruzsálemben, és innen visszatérve ő alapította a karánsebesi missziót. (*Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család*. I. Bp. 1885. 64–65., 69.) A jezsuita forrásanyag tanúsága szerint viszont 1625-ben Rómából együtt tért vissza Bujtullal.

47 Ehjm I/2. 451.; életrajzára: *L. Lukács: Catalogi* II. i. m. 666.

48 Ehjm I/2. 465–467., 469–470.

tézisét nyil-vános vitában védte meg. Bátyjához hasonlóan ő is jezsuita akart lenni, de helyhiány miatt nem tudtak számára helyet biztosítani a noviciátusban, és csak Bujtul kérésére és Vitelleschi rendfőnök utasítására nyert felvételt 1625. november 7-én az osztrák provincia leobeni próbációs házába.⁴⁹

Bujtul és Makó július közepe táján indultak Erdélybe a nagy kísérettel visszatérő kato-likus főúrral, Csáky Istvánnal, aki június 22–24. között tartotta lakodalmát Forgách Zsigmond lányával, Forgách Évával.⁵⁰ Augusztus utolsó napjaiban érkeztek Nagykárolyba, a konvertita gróf Károlyi Mihály udvarába.⁵¹ Károlynál 1619-ig többször is megfordultak a homonnai kollégiumban dolgozó jezsuiták, a gazdag szatmári főúr később is támogatta a rendet.⁵² Bujtulék számára a két hónapos nagykárolyi tartózkodás tétje az Erdélybe való belépéshez szükséges fejedelmi engedély megszerzése volt. Ehhez a feltételek valóban nagyon kedvezőeknek tűntek: a karánsebesi katolikusok 1624 óta rendelkeztek paptartási engedéllyel, Bethlen maga kifejezetten türelmes volt a rend iránt, és ami végül döntőnek bizonyult: házigazdájukat, Károlyi Mihályt rokonság fűzte a fejedelemhez annak első felesége, Károlyi Zsuzsanna révén.⁵³ A fejedelmi jóváhagyás megszerzése azonban mégsem ment zökkenőmentesen. Bethlen ugyanis 1625 tavaszán ígéretet tett a Sennyey István királyi kancellár, császári követ kíséretében levő Káldi Györgynek, hogy Szini és Móri mellé egy-egy páter jöhet Erdélybe.⁵⁴ Ezt az ígéretét azonban ősszel, a két misszionárius érkezésekor az ország törvényeire hivatkozva visszavonta.⁵⁵ A jezsuita évkönyv beszámolója szerint a fejedelem érvelésének lényege egy újabb jezsuitaellenes megmozdulástól való félelem volt. Ha ugyanis a rendek fellázadnának, ő nem tudja az atyákat megvédeni – emlékeztetett a Kassán 1619-ben meggyilkolt két jezsuita példájára. A jezsuiták azzal próbálták leszerelni Bethlen ellenállását, hogy veszély esetén azt fogják állítani, hogy katolikus urakhoz mennek. Jezsuitaellenes mozgolódásra azonban előreláthatólag úgysem fog sor kerülni, hiszen Karánsebes messze van az udvartól. Az uralkodó ebbe beleegyezett, azonban az írásbeli engedélyt a páterek hiába várták. Ezt az akadályt végül vendéglátójuk, Károlyi Mihály hárította el. Sógorát, Bethlent szeptember 26-án nagy lakomára hívta meg, ahol az erdélyi katolikusok egyik leghatalmasabb pártfogójával, Kornis Zsigmond bihari főispánnal közösen (kétezer tallérral nyomatékosítva kérésüket) végül sikerült megszerezniük a *salvus conductus*-t a két jezsuita számára.⁵⁶ Az engedély értelmében a két jezsuita szabadon tartózkodhat Karánsebes városában, és zaklatásuk mind útjuk során, mind a nevezett városban tilos.⁵⁷

49 Ehjm I/2. 466., 477.; *L. Lukács*: *Catalogi* II. i. m. 749.

50 Ehjm I/2. 466., 475.; Csáky lakodalmára vö. *Deák Farkas*: *Egy magyar főúr a XVII. században*. Gróf Csáky István életrajza. Bp. 1888. 15–16.

51 Ehjm I/2. 475.; Károlyi megtérésének történetét ő maga mondja el 1626. jún. 29-én kelt végrendeletének bevezetésében: *Géresi Kálmán*: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. IV. Bp. 1887. 205.

52 ARSI Austr. 229. fol. 210v.

53 *Éble Gábor*: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Bp. 1913. I. tábla.

54 Ehjm I/2. 458.

55 Az erdélyi országgyűlések jezsuitaellenes határozatait felsorolja: *Veress Endre*: *Jézus Társasága évkönyveinek jelentései a Báthoryak korabeli erdélyi ügyekről (1579–1613)*. Veszprém, 1921. 230–240.

56 *Acta Jesuitarum in Hungaria ab anno 1599 usque 1647*. Pars I. Matica Slovenská (Martin) MS BA C.86. (mikrofilm: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Mf. 6653.) (= AJH I.) 78–80.; Ehjm I/2. 484–485.

57 Az engedély szövegét a fenti jegyzetben megadott források közlik. Az eredeti dokumentum: MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 2. (Kelt: Bélték, 1625. szept. 28.)

A magyarországi utazást és a Károlyi Mihály birtokán töltött jó két hónapot a két misszionárius lelkipásztori szempontból is alaposan kihasználta: ismerkedtek a magyarországi realitásokkal (paphiány, a szórványban élő katolikusok lelki elhagyatottsága), és erejükhez mérten igyekeztek segíteni (gyóntatás, szentbeszéd, misék). Bujtul augusztus 15-én, Mária mennybemenetelének ünnepén egy román templomban misézett és prédikált, a hívek nagyon megszerették. Az engedély megszerzése után még hetekig maradtak Károlyinál, akinek nem volt papja és ragaszkodott hozzájuk, továbbá Bujtul esélyt látott a környékbeli románság uniójára a katolikus egyházzal az északi román püspök, Iephtimia katolikus-szimpatíája miatt.⁵⁸ Bujtul és Makó októberben indultak el Nagykarólyból Gyulaféhevárra Szini Istvánhoz. Útjuk során az erdélyi katolikus nemesek bőkezűen segítették őket lovakkal és adományokkal. Gyulaféheváron Szini feladata volt a karánsebesi út megszervezése: ő végül Kun Gotthárdot, az erdélyi katolikus nemesség egyik prominens tagját kérte meg a két jezsuita szállítására, aki a kérésnek igen tisztességes módon eleget is tett. A két misszionárius november 19-én érkezett meg Karánsebesre.⁵⁹

Bujtul György és Makó István alig tízéves karánsebesi működéséről a korszak és a régió forrásadottságaihoz képest szépszámu dokumentum maradt fenn. A jezsuita rendtörténet általánosan ismert és használt forrásai mellett (rendi névtárak,⁶⁰ az évkönyvek beszámolóí,⁶¹ a rendfőnökök válaszeveleinek regisztrumai⁶²) különösen két forrásegység kell kiemelni. Egyrészt Bujtul Györgynek Muzio Vitelleschi rendfőnökhöz írott, a rend központi levéltárában őrzött kilenc levelét,⁶³ illetve a karánsebesi missziós rendház levéltárát.⁶⁴ Ezek – és más kiegészítő források – segítségével viszonylag részletes képet nyerhetünk a karánsebesi jezsuita misszionáriusok lelkipásztori és kulturális tevékenységéről, társadalmi és egyházi kapcsolatairól, anyagi helyzetükről és felekezeti konfliktusaikról.

A misszió elsődleges célja az évtizedek óta pap nélkül élő karánsebesi (és tágabb értelemben szörénységi) *katolikus hívek lelki ellátása* volt. A jezsuita missziós lelkipásztorokodás az 1620-as évek Európájában már több évtizedes gyakorlatra tekintett vissza. Alapelveit a Trentói Zsinat határozataiból és a rend Institutumából merítette, és noha formailag még több finomításon ment keresztül a 17–18. században, célkitűzésének és módszerének

58 Ehjm I/2. 475–476. Bujtulék távozása után Károlyi Mihályhoz a provinciális nem tudott jezsuita pátert küldeni az emberhiány miatt: ARSI Austr. 3 II. 679., 683., 702.

59 Ehjm I/2. 481., 485.; ARSI Austr. 20. fol. 397r.

60 A karánsebesi misszióról 1627–1642. közötti évekből találunk adatokat a rendi névtárakban. Vö. *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 300., 312., 324., 338., 353., 371–372., 390., 408., 427., 446., 463–464., 481., 504., 521.; *Uő*: Catalogi i. m. III. (1641–1665.) Romae, 1990. 15., 37.

61 Karánsebes aránylag kisebb jelentőségű missziós állomás volt, ezért az évi jelentések keveset említik. AJH I. 78–80. (1625), 114–115. (1630–1631.); *Litterae Annuae Provinciae Austriae S. I. (= LA)*, Österreichische Nationalbibliothek (= ÖNB) Cod. 13563. fol. 98v. (1627), Cod. 13564. fol. 37v–38v. (1629), fol. 103. (1631). Az 1625. évi beszámoló a bécsi sorozatból hiányzik. Ez csak a rend római levéltárában őrzött kötetekben található meg. (A Karánsebesről szóló rész kiadása: Ehjm I/2. 484–486.)

62 ARSI Austr. 3 II–5 II. kötetek gyakran említik a karánsebesi missziót.

63 Ezek közül három kiadott: Ehjm I/2. 414–415., 465–466., 475–476.; a kiadatlanok időrendben: ARSI Austr. 20. fol. 397r–398v. (Karánsebes, 1626. febr. 12.), fol. 206r–207v. (Karánsebes, 1626. aug. 5.), fol. 212r–213v. (Karánsebes, 1627. febr. 22.), fol. 220r–221v. (Karánsebes, 1627. nov. 19.), fol. 222r–223v. (Karánsebes, 1627. dec. 29.), fol. 353. (Kolozsvár, 1630. ápr. 18.)

64 MOL F 234 XXII. 13. Q. Az összesen 35 iratból álló levéltárat minden bizonnyal a misszió feladása után Kolozsmonostorra távozó Gyergyai György vitte magával, ezért a karánsebesi dokumentumok a kolozsmonostori rezidencia, később kolozsvári kollégium anyagának részeként ma a Magyar Országos Levéltárban őrzött Erdélyi Fiscalis Levéltárban találhatóak.

lényege a 17. század első évtizedére kikristályosodott: a hittel kapcsolatos alapismeretek átadása, a szentségi élet bevezetése, a babonák és különféle bűnök megszüntetése – és mindezt a lehető leghatékonyabban, az egyszerű, jórészt írástudatlan lakosság szintjéhez igazítva. Ezek az évek egész Európában a jezsuita missziós hivatás újrafelfedezésének az évei, amikor rendtagok ezrei mozdultak ki kollégiumi nyugalmukból, hogy szembesüljenek a vidék lelki elhagyatottságával, tudatlanságával, bűneivel. Az európai missziók felvirágzása a társaság életében a kezdetektől jelen lévő missziós gondolaton túl mindenekelőtt Claudio Acquaviva rendfőnök állandó buzdításának köszönhető, aki számos körlevelében hangsúlyozta a lelkipásztorkodás eme típusának fontosságát. Szintén a 17. század első éveiben alakult meg Európa-szerte a minden szilárd anyagi bázist nélkülöző missziós állomások, amelyek egy-egy elhagyatottabb vidék valóságos lelki oázisainak számítottak.⁶⁵ Ebben a rendtörténeti kontextusban kell olvasnunk a karánsebesi misszió (és valamennyi egykorú jezsuita rendház) lelkipásztori teljesítményeiről készült beszámolókat, és ez az ugartörő eufória és barokkos lendület magyarázza a szövegek retorikáját.

Bujtul Rómába küldött beszámolóinak és az éves jelentések középpontjában – a hasonló jellegű jezsuita forrásokhoz hasonlóan – a hívek rendszeres *szentségi életre* nevelésének kérdése áll. A szentségek vételének általánossá tétele a katolikus reform lelkipásztori program-jának és ezzel összhangban a jezsuita lelkigondozásnak alapvető célkitűzése volt. Ezt a feladatot rendkívüli módon megnehezítette a katolikus papok hiánya és vegyes vallású vidékeken a protestánsok hatása. A jezsuiták mindenekelőtt a rendszeres gyónásra és szentáldozásra helyezték a hangsúlyt, mivel ezek a szentségek a mindennapi vallási élet kereteit alkották.⁶⁶ A misszionáriusok ezen a téren elért eredményeik számszerűsítésére is törekedtek, ezért a beszámolók a legtöbbször tartalmazzák a nagyobb ünnepeken (elsősorban húsvétkor) és a szentévi jubileumok kihirdetésekor szentgyónáshoz és szentáldozáshoz járuló hívek számát. Karánsebesen 1625 karácsonyán nyolcvanán gyóntak és áldoztak, 1626 húsvétján ez a szám már 180–200, majd az évtized végén ismét 150 alá süllyed, aminek oka elsősorban az, hogy a férfiak az ünnepek idején az országgyűlésre utaztak. Bujtul, Európa-szerte dolgozó társaihoz hasonlóan, mindig hangsúlyozza, hogy a szentségekhez járulók jelentős része olyan meglelt korú ember, aki évtizedek óta nélkülözte ezt a lelki vigaszt. Ez magyarázza az életgyónások viszonylag magas számát (1626 tavaszán 40 felnőtt életében először gyónt).⁶⁷ Ezek a számok ugyanakkor a karánsebesi katolikus közösség létszámára is fontos adatok, ugyanis a húsvéti gyónás-áldozás a katolikus egyház tanítása szerint kötelező, tehát a város felnőtt katolikus (legalábbis vallását gyakorló) lakossága ebben az időben nem sokkal haladhatta meg a kétszázat. A gyónásokkal kapcsolatban még egy kánonjogi probléma is felmerült: az ún. fenn tartott esetek alóli feloldozást lehetővé tevő felhatalmazások kérdése, ugyanis ezek nélkül a misszionárius nehezen boldogult. Ezért 1627 februárjában Bujtul a rendfőnöktől kért fakultásokat azok feloldozására, akik a törököknek segítettek, fegyvert és keresztény rabszolgákat adtak el nekik. Bujtult az erdélyi-török határ életének mindennapjaira utaló kérésével Vitelleschi rendfőnök az osztrák tartományfőnökhöz utalta.⁶⁸

65 A folyamatról kitűnő áttekintést nyújt *Bernard Dompnier*: La Compagnie de Jésus et les missions de l'intérieur. In: Les Jésuites à l'âge baroque (1540–1640). Ed. Luce Giard–Louis de Vaucelles. Grenoble, 1996. 155–179.; Acquaviva körlevelei: Epistolae Praepositorum Generalium ad patres et fratres Societatis Jesu. I. Gandavi, 1847. 223–247., 270–275.

66 *Jean Delumeau*: Le catholicisme entre Luther et Voltaire. Paris, 1985.3 290–294.

67 ARSI Austr. 20. fol. 397v., 206v., 212r.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 37v.; Bujtul többször utal egyéb szentségek (kereszttség, utolsó kenet) kiszolgáltatására is: ARSI Austr. 20. fol. 206v. (50 keresztelés), fol. 213r. (67 keresztelés), LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38r.

68 ARSI Austr. 20. fol. 213r., Austr. 3 II. 870–871.

A szentségekkel kapcsolatban a hívek életében a legtöbb problémát a házassággal kapcsolatos egyházi törvények és a mindennapi, ezektől sokszor igen távol álló gyakorlat közötti feszültség okozta. A Trentói Zsinat határozatait Magyarországon nem hirdették ki hivatalosan, és ez a tény különösen a házassági fegyelem kérdésében éreztette hatását.⁶⁹ A helyzet az évtizedek óta minden lelkipásztori ellátást nélkülöző vidékeken még súlyosabb volt. Karánsebesen az a szokás dívott, hogy a fiatalok a házassági szerződés megkötése után elhálták a házasságot, és csak ezután mentek paphoz. Ennek a gyakorlatnak nyilvánvaló okát a paphiányban és a középkori gyakorlat továbbélésében kereshetjük, hiszen a jegyesek nem akartak várni a családalapítással egy-egy véletlenszerűen arra vetődő vándor misszionáriusra. Ugyanakkor a beidegződések tartósságát jelzi, hogy Bujtulnak többévi munkájába került, amíg ezt a szokást felszámolta.⁷⁰ Ugyancsak égető gondot jelentett a kicsi, endogám közösségeknél gyakori harmad- és negyedfokú rokonok között kötött házasságok érvénytelensége. A IV. lateráni zsinat (1215) óta a katolikus egyház törvényei szerint a kánonjogi számítás szerinti negyedfokú rokonok közötti házasság semmisnek számított.⁷¹ Ugyanakkor Erdélyben a jezsuita misszionáriusok gyakran találtak harmad- és negyedfokú rokonok (másod- és harmad-unokatestvérek) házasságával. Mivel ezekben az esetekben nyilvánvaló volt, hogy a házasságok nem ismerték az egyházi előírásokat, Vitelleschi rendfőnök révén Bujtul és három Erdélyben dolgozó társa fakultást kaptak a Penitenciáriától (*Sacra Poenitentiaría*), hogy ezeket a házasságokat titokban, a házastársak kifejezett egyetértésével érvényesítsék.⁷²

A szentségi gyakorlat általánossá tétele mellett a jezsuita pasztoráció másik lényegi eleme a *hívek oktatása*, tehát a szentbeszéd és a katekézis volt. Erre a rend misszionáriusai igen nagy gondot fektettek, hiszen a legfontosabb hitgagságok ismeretének hiánya a kor felfogása szerint kizárta az üdvözülés lehetőségét.⁷³ Ugyanakkor a jól felkészült jezsuita szerzetesek ezzel az eszközzel nem mindennapi hatást fejthettek ki egyszerű és tanultabb hallgatóságokra egyaránt. Bujtul ennek tudatában ünnepeken kétszer prédikált, sőt minden pén-teken is tartott hitszónoklatot. A református prédikátor, az ő példáján felbuzdulva, a vasárnapi szentbeszéd helyett immár hetente háromszor prédikált, nehogy lemaradjon. Emellett Bujtul bevezette a gyermekek és a tudatlan felnőttek számára a hitoktatást.⁷⁴ A misszionárius számára igazi nyilvános szónoki megmérettetést a temetések jelentettek, hiszen itt olyanok (elsősorban protestánsok) is hallották, akikkel különben nem egykönnyen tudott kapcsolatba lépni. Ezért egy temetési szentbeszédnek mindig nagy tétje volt, a jelenések is külön megemlékeznek ezekről az alkalmakról. Bujtul mindjárt második levelében beszámolt egy Karánsebes közelében meggyilkolt katolikus nemes temetéséről, ahol szinte az egész város jelen volt. Beszédével igen nagy hatást gyakorolt a jelenlevőkre, sikere fontos előrelépést jelentett beilleszkedésében.⁷⁵

A katolikusok lelkigondozása mellett a misszió másik fő feladata volt az *eretnekek* (jelen esetben reformátusok) *megtérítése*. Bujtul rögtön érkezése után munkához látott, és első

69 Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről. (1600–1850.) Pannonhalma, 1933. 53–54.

70 ARSI Austr. 20. fol. 213r., 220v.; LA 1627. ÖNB Cod. 13563. fol. 98v.

71 Szeredy József: Egyházjog. (Különös tekintettel a Magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra.) II. Bp. 1874. 1080–1082.

72 MOL F 234 XXII. 13. S. fol. 1r.

73 Jean Delumeau: Missions de l'intérieur au XVIIe siècle. In: *Uő: Un chemin d'histoire. (Chrétienté et christianisation.)* Paris, 1981. 157–158.

74 ARSI Austr. 20. fol. 397v.; AJH I. 114.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38r.

75 ARSI Austr. 20. fol. 206v.

beszámolójában, alig háromhavi működés után hat család és tizenkét személy áttéréséről írt a rendfőnököknek, egy év múlva a katolizáltak száma már ötven főre rúgott.⁷⁶ Ez a lendület később megtört, és az évtized vége felé alig egy-két megtérést említenek a beszámolók. Ennek nyilvánvaló oka, hogy egy református államvallású ország református többségű városában nem lehet tömegek áttérését várni.⁷⁷ Tipikusnak mondható a karánsebesi református iskolamester esete, aki – nyilván Bujtul szellemi fölényének hatására – áttért volna ugyan, de szerződése lejártáig a város ezt nem engedélyezte, és katolizálási szándéka majdnem komoly felekezeti konfliktushoz vezetett. Az egzisztencia elvesztésétől való félelmében a tanító végül elállt a nyílt áttéréstől, bár egyesek szerint kriptokatolikus maradt. Mivel esetére a későbbi levelek nem térnek vissza, ezért valószínűleg a végleges áttérésre nem került sor.⁷⁸ Ezek a nehézségek megakadályozták a látványosabb sikerek elérését, a karánsebesi felekezeti viszonyok tehát gyakorlatilag változatlanok maradtak. A misszionárius maga is úgy ítélte meg öt év munka után, hogy eredményeik a vártnál jóval csekélyebbek.⁷⁹

Bujtul érkezése után azonnal számvetést készített a lehetőségekről és a nehézségekről, és arra a következtetésre jutott, hogy térítőtevékenységüknek két fő akadálya van: egyrészt a naptárkérdés, másrészt pedig a megfelelő templom hiánya. Az új naptár bevezetése körüli viták nemcsak Karánsebesen nehezítették meg a katolikus papok munkáját, hanem a hódoltsági missziókban is.⁸⁰ Erdélyben a Gergely-naptár bevezetését az 1590. évi országgyűlés rendelte el,⁸¹ de – mint azt Karánsebes példája is mutatja – használata korántsem vált általánossá. A karánsebesi misszióban az új naptár bevezetése szintén az áttérések komoly akadálya volt, hiszen ez a változás az emberek mindennapi életének hagyományos, évszázadok óta megszilárdult kereteit bolygatta meg.⁸² Nagyon érdekesek azok az információk, amelyeket Bujtul a karánsebesi reformátusok vallási életéről közöl. A reformátusok sok katolikus szokást megtartottak: mondják a rózsafüzért, mécseseket gyújtanak a templomban, szigorúan betartják a böjtöket, megülik a katolikus ünnepeket, keresztet vetnek stb. A prédikátor nem kívánt konfliktusba kerülni híveivel, ezért elnézte vallásgyakorlatuk katolikus elemeit. Szokásaikat tekintve tehát akár katolikusoknak is hihetné őket az ember – írja Bujtul.⁸³ Ezek az adatok fontos bizonyítékai a reformáció perifériáján jelen levő szubkonfessionális viszonyoknak, illetve rámutatnak arra a tényre, hogy a reformáció a románság mindennapi vallási életének átforgalmazásában nem jutott túl messzire. Nyilvánvalóan jórészt ennek köszönhető a református román közösségek jelentős részének felszívódása a 18. század elejéig katolikus uniók törekvései során.⁸⁴

A látványos lelkipásztori sikerek legfőbb akadályát a katolikus *templom* hiánya jelentette. A reformátusok az 1580-as évek óta egyedül bírták a város templomát, a katolikusok vallásgyakorlata pedig egy magánháza szorult vissza. Ilyen körülmények között a misszionáriusok csak igen kis számú hallgatóshoz tudtak szólni, és vasárnap a város kato-

76 ARSI Austr. 20. fol. 397r., 212r.

77 LA 1629. ÖN2B Cod. 13564. fol. 37v.: ebben az évben csak egy református polgár és egy hódoltságból Karánsebesre menekült janicsár katolizált.

78 ARSI Austr. 20. fol. 213r., 220v.

79 ARSI Austr. 20. fol. 353r.

80 *Fricsy Ádám*: Egyházmegyénk a török hódoltság alatt. In: A pécsi egyházmegye schematizmusa, 1981. Szerk. dr. Csigi Imre, dr. Kneip István. Pécs. 1981. 82–83.

81 *Nagy Balázs*: A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon. Magyar Könyvszemle 1986. 63–64.

82 ARSI Austr. 20. fol. 397r., 206r.

83 Uo.

84 *Juhász I.*: i. m. 230–237.

likusainak egy része egyszerűen nem fért be a misére.⁸⁵ Ezért Bujtul elsődleges célja kezdetől fogva a templomépítés volt. Ehhez a munkához jó alapot jelentett saját örökölt karánsebesi háza.⁸⁶ Az első két évben abban lakott, és ott végezte a lelkipásztori funkciókat. Szinte érkezése pillanatától próbálkozott templomépítéshez megfelelő telek vásárlásával, de két évig nem talált, noha a misszió támogatója, Bercsényi Imre ígéretet tett a telek árának és az építés költségeinek megfizetésére.⁸⁷ 1627 végén Erdélyi István közvetítésével egy nagyon szerencsés adományra sikerült szert tennie. Az elhunyt Kamuthi Farkas gyermekei (Balázs, Miklós és Zsuzsanna, Bethlen Ferenc felesége) ugyanis Bujtul és Makó atyáknak adományozták karánsebesi nemesi kúriájukat minden külső és belső tartozékával együtt.⁸⁸ Az adományozásban jelentős szerepet játszott, hogy a fiatalabb Kamuthi testvér, Miklós Makó közreműködésével katolizált. A tágas épület a város központjában volt, ideális kiindulópontul szolgált a további tervekhez, ugyanakkor sokak irigységét felkelte, többen megpróbálták őket a házból elűzni, illetve az adományt visszavonatni.⁸⁹ A két misszionárius ennek ellenére nagy lendülettel látott hozzá az építkezés előkészítéséhez. Bercsényi ígéretében bízva 1627 őszére már az építőanyagot is odahordatták, a munka megkezdését csak a fejedelmi engedély hiánya késleltette.⁹⁰

Emellett Bujtul nagyarányú telekvásárlási akcióba kezdett, hogy a jövőbeni templom számára megfelelő tér álljon rendelkezésre. Még a Kamuthi-féle adomány előtt, 1627. március 10-én vásárolta meg Rácz Jánosnéól és fiától, Posgai Pétertől üres karánsebesi házhelyüket. Mivel a Kamuthi-kúria az Alsó utcában volt, Bujtul háza pedig a város szélén, a fal mellett, ezért a továbbiakban a sokkal kedvezőbb fekvésű új ingatlan mellett kezdett el terjeszkedni. Mindenekelőtt elcserélte városszéli két házhelyét Krecz Miklóssal, aki viszonzásul a Kamuthi-ház nyugati oldalával szomszédos házhelyét adta a jezsuitának. Három év múlva sikerült megegyeznie a másik oldalon fekvő házhely gazdájával, a Lugoson lakó, de karánsebesi illetőségű Loncza Györggyel is, aki 32 forintért adta el ingatlanát a két páternek. A következő évben az északi szomszéd, özvegy Rácz Mihályné született Roya Magdolna Istennek tisztességéért és lelkének üdvösségéért nekik ajándékozta házhelyét és kertjét.⁹¹

Bujtul igyekezete persze nem maradt észrevétlen, és az erdélyi viszonyokat kitűnően ismerő és megfontolt Szini nem titkolt aggodalommal figyelte a fiatalabb rendtárs nem éppen veszélytelen sietségét. Már 1627. augusztus 8-án írott levelében figyelmeztette a rendfőnököt, hogy Bujtul elhamarkodott templomépítési terveivel ártani fog magának és másoknak is.⁹² Vitelleschi helyeselte Szini óvatosságát és türelemre intette Bujtult: Nagyon vigyázzon, nehogy visszaéljen a fejedelem támogatásával, és okot adjon az engedmények visszavonására vagy megszorítására. A templomépítés kérdésében nagyon óvatosan és körültekintően járjon el, nehogy sietségével késleltesse azt.⁹³ Szini és a rendfőnök aggályai –

85 ARSI Austr. 20. fol. 397.

86 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 26r.

87 ARSI Austr. 20. 397., 212r.

88 ARSI Austr. 20. fol. 220v.; az adományozást a kolozsmonostori konvent előtt 1628. márc. 26-án foglalták írásba. MOL F 234 XXII. 13. Q fol. 5r., 32r. A ház nagy értékére enged következtetni az a tény, hogy Kamuthi Farkas felesége, Mojzes Kata 1619-ben 200 forintért vásárolta meg Mutnoki Gáborné született Laczugh Dorottyától (uo. fol. 36r.). A vételár összege többszöröse a korban általános karánsebesi házaknak (kb. 30–60 forint között). Vö. *Pesthy F.*: i. m. II. 236–246.

89 ARSI Austr. 20. fol. 222., 226r.

90 ARSI Austr. 20. fol. 220v., 222r.

91 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 11r., 26r., 10r., 27r.

92 ARSI Austr. 20. fol. 216r.

93 ARSI Austr. 3 II. 958., 987.

mint azt a misszió későbbi sorsa igazolja – nem voltak alaptalanok. Ugyanakkor Bujtul buzgósága is alábbhagyott, ugyanis a templomépítés költségeit magára vállaló Bercsényi Imre 1626-ban a székesi református székelyekkel történt véres konfliktusa miatt meghasonlott a fejedelemmel, és 1628-ban átköltözött a királyi Magyarországra.⁹⁴ Bercsényinek a karánsebesi misszióval ugyan nem szakadt meg a kapcsolata, de távozása a templomépítési terveket keresztülhúzta. Bujtulnak be kellett érnie a Kamuthi-ház bővítésével és a benne berendezett kápolnával,⁹⁵ de telekvásárlásai azt mutatják, hogy az építkezésről haláláig nem mondott le. Ennek ellenére, mint az az 1640-es és 1650-es évek dokumentumaiból nyilvánvaló, a jezsuiták karánsebesi templomépítése kudarcba fulladt.

A jezsuita missziós központokban a lelkipásztori munka legfontosabb színtere a templom mellett az *iskola* volt. Az oktatás és nevelés óriási pasztorációs értékét már a rendalapító Szent Ignác felismerte, az ő ösztönzésére alakultak meg az első jezsuita kollégiumok, amelyek fő profilja a tanítás volt.⁹⁶ Nem találunk egyetlen olyan rendházat, sőt kicsiny misszióállomást sem, ahol a jezsuiták ne tanították volna a település és a környék ifjúságát.⁹⁷ Karánsebesen rögtön az első beszámolók szólnak az iskoláról, kiemelve a tanulók nagy számát és a kezdeti sikereket. 1627 februárjában 32, novemberben pedig már 45 tanulójuk volt.⁹⁸ Emelte az iskola jelentőségét, hogy Erdély délkeleti határvidékén, Karánsebes és Lugos református iskoláit leszámítva, nem működött oktatási intézmény.⁹⁹ Ez volt az oka, hogy nemcsak Karánsebes vidékéről érkeztek diákok, hanem a misszió helyzetének megszilárdulása után a havasalföldi és bulgáriai kereskedők is a karánsebesi jezsuita iskolába kívánták küldeni gyermekeiket.¹⁰⁰ A növendékek túlnyomó többsége a helyi és környékbeli nemesség fiaiból került ki, és ez a körülmény az iskola fejlődését gátolta is. A feltörekvő és magyarosodó szörénységi nemesek ugyanis fiaikat felsőbb tanulmányokra és a magyar nyelv elsajátítására Erdélybe küldték tanulni, ezért a páterek Karánsebesen eleve nem gondolhattak felsőbb osztályok indítására.¹⁰¹ A helybeli református iskolával való szükségszerű rivalizálásból (Bujtul szerint legalábbis) a jezsuiták kerültek ki győztesen. Ez az értékelés a jezsuita oktatás hatékonyságának és hírnevének ismeretében valószínűleg megállja a helyét. A református iskolamester fentebb említett hitbeli megingása szintén az ő malmukra hajtotta a vizet.¹⁰² Az iskola azonban csak rendszeres és kemény mindennapi munkával hozott eredményeket, ami a pátereket jelentősen igénybe vette. A rend ezért a filozófiai kurzus befejezése után a növendékeket egy-három éves „tanítási gyakorlatra” küldte a rendházak iskoláiba, felszabadítva ezáltal a papokat a tanítás alól. Ahol erre nem volt lehetőség, ott világi iskolamestert fogadtak. Kolozsmonostorra vagy Gyulafehérvárra általában jutott jezsuita magiszter, Karánsebesen azonban évekig Bujtulnak kellett az iskolát is vezetnie. 1629-től van adatunk arra, hogy sikerült világi iskolamestert fogadniuk, aki még 1632-ben is náluk szolgált. A tanító bérét egy helyi nemes, Vajda István anyagi támogatásával fizették.¹⁰³

94 *Thaly K.*: i. m. 72–77.

95 ARSI Austr. 20. fol. 216r., 222r.

96 *Ladislau Lukács*: De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis. (1539–1608.) Archivum Historicum Societatis Iesu 1960. 189–245.

97 Vö. a jezsuita éves katalógusokban szereplő rendházakban működő rendtagok beosztása.

98 ARSI Austr. 20. fol. 397v., 206r., 212v–213r., 220v.

99 *Juhász I.*: i. m. 216–217.

100 ARSI Austr. 20. fol. 212r., 397v.

101 LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38.

102 ARSI Austr. 20. fol. 397v., 213r., 220v.

103 LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38.; ARSI Austr. 397v., 212v.; *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 372.

A karánsebesi iskola hatékonyságát mutatja, hogy a misszió működésének időszakából három helybéli fiatal is jezsuitának állt. Közülük a legjelentősebb az előkelő karánsebesi családból származó Ivul Gábor volt. Ivul 1637-ben lépett be a rendbe Nagyszombatban, több mint negyvenéves szerzetesi élete alatt számos rendházban működött, kiváló tehetségét mutatja, hogy a nagyszombati és a kassai egyetemen is tanított.¹⁰⁴ Egy évvel a román Ivul után lépett a rendbe a magyar Lonczay (Loncza) Gergely, Lugoson élő, de karánsebesi illetőségű nemes fia. Lonczayt 1644-ben ugyan elbocsátották a társaságból, de ő mégis megmaradt az egyházi pálya közelében. 1645-ben a rendfőnök engedélyezte a moldvai misszióban dolgozó Beke Pálnak, hogy az elbocsátott Lonczayt tanítóként alkalmazhatja Moldvában. Lonczay később visszatért Karánsebesre és a helyi katolikus iskola tanítója lett, e minőségben működött a jezsuiták távozása után is. 1653-ban Luca Diodati missziós prefektus igen elismerőleg nyilatkozott Lonczay Karánsebesen végzett tanári munkájáról és a Propaganda Kongregációtól anyagi támogatást kért számára.¹⁰⁵ Magyarai Miklós fiatalabb volt két társánál, 1648-ban lett jezsuita, tanulmányainak befejezése után Erdélybe tért vissza és tizenöt éven át a gyulafehérvári misszióban működött.¹⁰⁶

Egy missziós állomás munkájának központi településen végzett pasztoráció mellett igen jelentős részét alkotják a vidéken tett *missziós körutak*, amelyek nemritkán több eredményt hoztak, mint a városi lelkipásztorkodás. A két karánsebesi misszionáriusra mintegy nyolcvan település látogatása hárult volna, erre azonban városi elfoglaltságaik miatt nehezen tudtak sort keríteni.¹⁰⁷ A szőrénységi szörvány katolikusok között a paphiány okozta tünetek még fokozottabban jelentkeztek, mint Karánsebesen. A falvak lakói teljesen tudatlanok voltak vallási dolgokban, alig akadt közöttük, aki a Miatyánkot tudta. Emiatt Bujtul több ízben gyóntatni sem mert, mivel a parasztok nem voltak tisztában a szentség mibenlétével, illetve a törökkel való kapcsolataik miatt a misszionárius felhatalmazás híján nem is oldozhatta fel őket. A szőrénységi települések lakossága zömében ortodox vallású román volt. Közöttük a térítés is több reménnyel kecsegtethetett, hiszen sokkal kevésbé voltak tisztában a hitbéli kérdésekkel, mint a karánsebesi reformátusok. Egy két mérföldre levő faluban harmincan tértek át, Bujtul biztatására egy fatemplomot is kezdtek építeni, de mivel a munka Bujtul betegeskedése miatt húzódott, ezért egy áttért nemes házában jártak össze. Bujtul számára a legnagyobb gondot az időhiány jelentette: a falvakban sok egyéb kötelezettsége miatt nem tudott időzni, e nélkül pedig tartós eredményeket nem remélhetett.¹⁰⁸ Sajnos a jezsuita missziós beszámolók és éves jelentések a szóban forgó települések és személyek nevét sok esetben nem közlik, ilyenkor az egyes missziók hatósugarának meghatározása szinte lehetetlen feladat. Bujtul leveleiben csupán néhány fontosabb környékbeli várost említ, ahol dolgoztak. A legtöbbször Lugosra jártak át, a bánáság második legjelentősebb központjába. Itt a katolikusok száma az ünnepeken áldozáshoz járulók számából (16–22 fő) következtetve igen csekély lehetett. Ugyancsak alig élt katolikus a Hunyad vármegyei Hátszegben, ahol egy missziós út alkalmával csupán kilencen járultak a szentségekhez. Hátszeg – Karánsebeshez és Lugoshoz hasonlóan – a román reformáció egyik központja volt, és bár egy nemesasszony temetésén elmondott beszéd fogadtatása itt is felcsillantott némi remény-

104 L. Lukács: Catalogi i. m. II. 627.; a karánsebesi Ivul családra vö. *Pesthy F.*: i. m. I. 469.

105 L. Lukács: Catalogi i. m. II. 661.; ARSI Austr. 5 II. 840., 891., 1004.; *K. Zach*: i. m. 34.; APF SOCG 218. fol. 2v.

106 *Ladislauș Lukács*: Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). II. (I–Q). Romae, 1988. 924.

107 ARSI Austr. 20. fol. 2l2v.

108 ARSI Austr. 20. fol. 212v–213r., 220., 222v.; AJH I. 115.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 37v.

séget, de hosszabb térítőmunkára itt sem volt ideje. Az éves jelentések emellett említik Zsidóvárt és Szlatinát, ahová a misszionáriusok az ünnepek körül jártak ki.¹⁰⁹

A megterhelő és sokirányú feladatokat a két misszionárius csak jól átgondolt és meg-szervezett *munkamegosztással* tudta elvégezni. Ebben a kérdésben döntőnek bizonyult az a tény, hogy Makó nem tudott románul. Bujtul minden levelében kitért erre a problémára, amely szerinte jelentős mértékben hátráltatja a misszió munkáját, mivel ezen a vidéken a román nyelv ismerete nélkülözhetetlen. Római éve alatt Bujtul románudása is megkopott, ezért az első hónapokban nem kis erőfeszítésébe került újra belerázódni.¹¹⁰ Bujtul szerint a tiszta magyarok (*puri Ungari*) nehezen tanulnak meg románul, ugyanakkor Makó erre ígéretet tett. 1630 nagybőjtjén Bujtul távollétében ő végezte Karánsebesen a lelkipásztori teendőket, ekkorra már valamennyit biztosan tudott románul.¹¹¹ Az 1634. évi rendi névtár magyar és román hitszónokként tünteti fel, ami kétségtelenül nyelvtudásának bizonyítéka.¹¹²

Az első években azonban a fenti okok miatt Bujtulra aránytalanul nagy teher hárult. Ő látta el a karánsebesi katolikusokat, tanított az iskolában és missziós körutakat tett a környékbeli román falvakban, sőt 1627 tavaszán Gyulafehérvárott a beteg Szinit is helyettesítette.¹¹³ Makó ezzel szemben elég sűrűn járt át Erdélybe, ahol a lelki ellátást nélkülöző nemesek szívesen fogadták. 1625 karácsonyán nagybeteg pártfogójuknál, Erdélyi Istvánnál időzött, a következő évben három hétig szintén súlyos beteg apja mellett volt.¹¹⁴ Bujtul számára nagy könnyebbséget jelentett az 1629-ben felfogadott világi iskolamester; ettől kezdve az iskola feletti felügyeletet a gazdasági ügyek intézésével együtt Makó látta el.¹¹⁵ A missziós állomás előljárói tisztét érkezésüktől fogva haláláig Bujtul töltötte be.¹¹⁶

A jezsuita rendházak tagjaik száma, rendeltetésük és főleg *anyagi bázisuk* jellege szerint több csoportba sorolhatók.¹¹⁷ Valamennyi rendház közül a legcsekélyebb és legbizonytalanabb jövedelemmel a kezdetleges szervezeti keretek között működő misszióállomások rendelkeztek. Ennek ellenére ezek a telepök is igyekeztek minél nagyobb anyagi biztonságra szert tenni, hiszen minden további fejlődésnek ez volt az alapja. A karánsebesi misszió

109 ARSI Austr. 20. fol. 398r., 212v.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 37v., 38v.; a hátszegi református románságra: Sipos Gábor: A reformáció továbbélése a hátszegi románok között. Europa Balcanica–Danubiana–Carpathica). Annales (Cultura–Historia–Philologia). 2/A. 1995. 236–243.

110 ARSI Austr. 20. fol. 397r.

111 ARSI Austr. 20. fol. 222v., 353r.

112 *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 408.

113 ARSI Austr. 20. fol. 212v–213r., 215r.

114 ARSI Austr. 20. fol. 397v., 206v–207r., 212v.

115 *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 372., 390., 408.

116 Vö. 60. jegyzet.

117 *Domus professa*: állandó jövedelmek nélküli nagy rendház, amelynek tagjai elsősorban lelkipásztori feladatokat láttak el. (Magyarországon egyetlen ilyen rendház sem működött.) *Collegium*: megfelelő alapítvánnyal ellátott rendház, tagjai a lelkipásztori feladatok mellett középfokú vagy felsőfokú oktatási intézményt is vezettek. *Residentia*: olyan rendház, amely még nem rendelkezik a kollégium alapításához szükséges anyagi alapokkal. *Missio stabilis*: rendtagok (általában 2-4 főből álló) csoportja, amely állandó jelleggel végzi egy adott terület lelkipásztori ellátását, de nem alkotnak szerzetesházat, ezért felosztásuk aránylag egyszerűbb. *Missio vaga*: egy adott vidéken ideiglenes jelleggel lelkipásztorkodó rendtagok csoportja. A rezidenciákban és missziókban is folyt oktatási tevékenység. (*Wiktor Gramatowski*: Glossario gesuitico. Guida all'intelligenza dei documenti. Roma, 1992. 15–16., 23., 35–36., 49.) A *residentia* megnevezést a 17. századi források kettős értelemben használják: egyrészt így hívták azokat a rendházakat, amelyeket kollégiumokká kívántak fejleszteni, másrészt az állandó misszióállomások szinonimájaként is gyakran előfordult. Ez a következetlenség

tulajdonképpen „fundációját” Bercsényi Imrének és feleségének, Lugassy Borbálának a birtokadománya jelentette. Bercsényi már 1625-ben ígéretet tett a misszió anyagi támogatására és a templomépítés költségeinek fedezésére. 1626-tól azonban a főúr helyzete Erdélyben meg-lehetősen ingatagga vált. 1628-tól kezdve pedig állandó jelleggel Magyarországon lakott, ennek következtében az adomány késett. Bercsényi 1628. augusztus 5-én, Borosjenőről való elindulása előtt a karánsebesi pátereknek írott levelében még mindig mentette magát, hogy nem rendelkezett a részükre. Halála esetén Bujtulra és Makóra hagyja egy házának és egy pusztájának elzálogosításából származó pénzüsszeget, de biztosítja őket, hogy visszajövedele után „jobban disponál”. Bercsényi és felesége cserébe a két misszionáriust karánsebesi ügyintézőiknek tekintették. Fenti levelében az erdélyi arisztokrata pontos, szinte már körülményeskedő instrukciókat adott Makónak egy sertésvásárlási akció lebonyolításáról.¹¹⁸ Bercsényi Karánsebes környéki birtokait felesége révén szerezte,¹¹⁹ így az adomány ügyében végül Lugassy Borbála rendelkezett. A birtokokat azonban nem örök jogon adományozta a pátereknek, hanem megtette őket teljhatalmú megbízottjainak karánsebesi ingatlanainak és Szörény vármegyei birtokrészeinek kezelésében, és ennek fejében átengedte nekik a birtokok jövedelmeit.¹²⁰

A Bercsényi-féle alapítvány mellett a misszióknak több támogatója akadt Erdélyben és Karánsebesen egyaránt. A fejedelemségben különösen néhány gazdag katolikus nemes bőkezűségére számíthattak. Közülük is elsősorban Erdélyi István tordai főispánra és Vas Jánosra, akiket az erdélyi misszió támogatásáért a rendfőnök hivatalosan a rend jötevői közé sorolt.¹²¹ Egy másik erdélyi nemesúr, Bálintffy Kristóf számára Bujtul kérte ezt a kiténtést, nyilván nem előzmények nélkül.¹²² A misszionáriusokat különféleképpen támogató Kornis Zsigmondról, Bercsényi Imréről és Kamuthi Miklósról a fentiekben már esett szó. Az utóbbi egyébként Karánsebes határában egy halastavat is adományozott a pátereknek, ezért a halastóban bírt részét a másik birtokos, Jósika Farkas is átengedte a jezsuitáknak.¹²³ A pénzádományokat Bujtulék a házakon kívül kertek és rétek vásárlására fordították vagy birtokrészt vettek zálogba. 1631. január 24-én Olasz Jakabtól az Alsó utcában egy (nyilván igen nagy) kertet vettek másfél száz forintért; alig egy héttel később Makó egy Temesen túli lankán négy tulajdonostól szerzett egy nagy rétet.¹²⁴ Ugyanabban az évben Marin Mihály szlatai birtokos Tivadar Gergely karánsebesi nemesnél elzálogosított birtokrészét váltot-

még a rendi vezetésben is problémát okozott, így 1642-ben egy konkrét eset kapcsán a rendfőnöknek kellett felvilágosítania a rezidenciák jogi helyzetéről Rumer János osztrák tartományfőnököt: csak azon rezidenciák előljárói vehetnek részt a rendtartomány gyűlésén (*congregatio provincialis*), amelyeket a rendfőnök mint megkezdett kollégiumot (*collegium inchoatum*) elfogadott. (ARSI Austr. 5 II. 721–722.) Ezért nincsen jelentősége, hogy a rendi névtárak néha rezidenciaként említik a karánsebesi missziót.

118 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 40.

119 *Thaly K.*: i. m. 52.

120 A karánsebesi misszió levéltárában erre az adományra vonatkozó okirat nem maradt fenn. A megbízást a kolozsmonostori hiteleshely protokolluma őrizte meg: MOL F 15 Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori konvent Országos Levéltára, Protocollum XI. fol. 27r. Hasonlóképpen számol be az adományról a rendi évkönyv is: AJH I. 115.

121 Ehjm I/2. 441–442. Mindkét misszionárius gyakran megfordult Erdélyi Istvánnál: ARSI Austr. 20. fol. 397r., 353r.; *Bíró Vencel-Boros Fortunát*: Erdélyi katolikus nagyok. Kolozsvár, 1941. 44–47., 50–51.

122 ARSI Austr. 20. fol. 398r.

123 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 4r.

124 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 28r., 46r.

ták ki és vettek egyúttal zálogba nyolcvan aranyért.¹²⁵ Ezek az adatok tudatos birtokszerző tevékenységre világítanak rá, amellyel a két jezsuita a misszióállomás működésének anyagi alapjait kívánta megteremteni, nyilván a rezidenciává való továbbfejlesztés és ezáltal egy szilárdabb jezsuita missziós központ létrehozásának perspektívájában.

A továbblépésnek azonban komoly akadályai voltak, mindenekelőtt az erdélyi református egyház és nemesség helyi és országos képviselőinek ellenállása, akik értelemszerűen nem kis gyanakvással és ellenérzéssel figyelték a jezsuiták Erdélybe való visszaszivárgását, és csak a megfelelő pillanatra vártak, hogy az erdélyi törvények jezsuitaellenes határozatainak érvényt szerezzenek. Ellenakcióikat viszont nagyon megnehezítette a fejedelem széles látókörű kultúrpolitikája és Szinivel való meghitt kapcsolata. A lassú, de következetes expanziót Bethlen nemcsak elnézéssel, de sok esetben kifejezett támogatásával is elősegítette. Ez a kettősség végigkísérte a karánsebesi misszió történetének első éveit. Bujtul és Makó már Erdélybe való belépési jogukat is a fejedelem (igaz, kissé vonakodva megadott) védelvének köszönhették, ugyanakkor Karánsebesre érkezésük első pillanatától fogva szembe kellett nézniük a református többség támadásaival. A helyi lelkipásztorral a forrásanyag tanúsága szerint nem sok nehézségük volt. Bujtul csupán első levelében említi, akkor is gyáva és megalkuvó személyiségként jellemzi, aki a konfliktusok elkerülése végett elnézi híveinek a katolikus devóció számos elemét megőrző vallásgyakorlatát.¹²⁶ A református karánsebes-lugosi bán (Nagy Pál) és a város szintén református főbírája (Fodor Miklós) a misszionáriusok érkezését ugyan nem fogadta kitörő örömmel, de a fejedelmi engedély miatt nem akadályozták munkájukat, némi okvetetlenkedés után a lugosi bíró is békén hagyta az időnként a városban megjelenő misszionáriusokat.¹²⁷

Sokkal nagyobb veszély fenyegette a két pátert az erdélyi református püspök, Keserűi Dajka János részéről, akinek működését az erdélyi református egyház megszilárdítása és az unitáriusok elleni fellépés jellemezte.¹²⁸ Nem csoda tehát, hogy a püspök rögtön reagált a két jezsuita megjelenésére, és érkezésük után három nappal néhány prédikátor kíséretében Karánsebesre utazott. Mivel a fejedelmi engedély ellenében nem tehetett semmit, dolgvégzetlenül távozott, de Bethlennél megpróbálta elérni a jezsuiták eltávolítását.¹²⁹ Az erdélyi jezsuiták a legjobban az országgyűlésektől félték: amennyiben jelenlétük szóba kerül és a rendek ismét kitiltásuk mellett foglalnak állást, akkor a fejedelem sem tudja őket megvédeni a száműzetéstől. Ennek megakadályozására, illetve az ott jelen lévő katolikus nemesség lelkigondozása végett az országgyűléseken mindig jelen volt valamelyik rendtag. Ha a helyszín Gyulafehérvár volt, akkor természetesen Szini képviselte a társaságot, de az 1620-as években Bujtul is több alkalommal odautazott segíteni az öreg páternek. 1626-ban szorongva várták a megtelepedésük utáni első országgyűlést, de a rendek nem tettek semmit ellenük. 1627 áprilisában Bujtul Szini mellett dolgozott Gyulafehérváron, egyúttal élénken figyelte az eseményeket, de ismét feleslegesnek bizonyult az aggodalom.¹³⁰ 1629-ben a fejedelem betegeskedése és a református püspök mesterkedései miatt Szini újból félve tekintett

125 A kiváltást az tette szükségessé, hogy Tivadar annyira nyomorgatta Marinnak a birtokhoz tartozó hat jobbágját, hogy abból kettő meg is halt. Marin meg akarta kímélni tulajdonát a további pusztulástól, ezért váltatta ki a páterekkel a birtokrészt és adta nekik jobb feltételekkel zálogba. MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 14. Tivadar Gergely Karánsebes erőszakos és összeférhetetlen figurája volt, vö. *Pesthy F.*: i. m. II. 231. Egyéb birtokvásárlásokra: MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 17–19., 38r.

126 ARSI Austr. 20. fol. 397r.

127 Ehjm I/2. 483.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38r.

128 *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 310.

129 Ehjm I/2. 483.; ARSI Austr. 20. fol. 397r.; AJH I. 80.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38r.

130 ARSI Austr. 20. fol. 206r., 220v.

az áprilisi gyűlés elé. A karánsebesi páterek számára külön veszélyt jelentett a városban vízkeresztkor a katolikus és református lakosság között kitört csetepaté, amelynek háttérében a jezsuiták térítómunkája állt. Az ünnepi könyörgés közben egy református elkezdte gyalázní a katolikusokat, mire egy katolikus férfi tettelegességgel válaszolt. A szitkozódó a bíróhoz futott, a két felekezet férfiai felfegyverkeztek, a vérontást csak a bíró előrelátása akadályozta meg. Az ügy a fejedelem elé került, és ismét csak a bíró józansága simította el a vitát. Bujtul ugyan áprilisban Gyulafehérvárra utazott, hogy egy esetleges támadás ellen védekezni tudjon, de az ügy nem került elő az üléseken.¹³¹ A protestáns rendek évekig lappangó jezsuitaellenes gyűlölete a Bethlen halála utáni első országgyűlésen (1630. január 25–február 27.) robbant ki. A protestánsok a Bocskai-féle cikkelyek értelmében ki akarták tiltani a rendet Erdélyből. A karánsebesi páterek ellen külön is felléptek, mondván, hogy az ottani harminc katolikusnak elég egy pap, a másik hagyja el az országot. Szini és Bujtul teljes megdöbbenésére a katolikus tanácsurak meglehetősen közömbösen hallgattak, egyedül régi pártfogójuk, Erdélyi István kelt védelmükre. Ő defenzívából ellentámadásba ment át, felpanaszolva a katolikusok sérelmeit. Kiállításának olyan nagy hatása lett, hogy az országgyűlés végül pátenst állított ki, amely szavatolta a katolikusok Bethlen uralkodása alatti jogait, többek között a jezsuiták három misszióállomásának (Koloszmonostor, Gyulafehérvár és Karánsebes) szabad működését.¹³² Ez a határozat a katolikus–protestáns viták újabb fellángolásáig, az 1640-es évek elejéig törvényi biztosítékot nyújtott a jezsuiták erdélyi tevékenységéhez.

A jezsuita rend hatékonyságát, a korabeli világ minden pontján megtalálható rendtagok összefogását és központi irányítását csakis egy hierarchikusan jól tagolt szervezettel és rend-szeres információáramlással lehetett biztosítani. Az egyes rendtartományokban levő kollégiumok felügyelete alá tartoztak a jogilag alacsonyabb rangú rezidenciák és missziók, bár ez utóbbiak esetében a hovatartozás néha bizonytalanságot okozott az előljáróknak és a misszionáriusoknak egyaránt. A rendtagok működésére vonatkozó és az irányításhoz nélkülözhetetlen információkhoz az előljárók a rendi alkotmányban pontosan rögzített levelezési rendszernek (*formula scribendi*) köszönhetően jutottak.¹³³ A levelek küldése azonban sok esetben komoly nehézséget jelentett, a küldemények gyakran több hónapot késtek vagy elkallódtak. A karánsebesi misszió esetében az *előljáró kérdése* és a levelezés útjának kiválasztása az út- és postai viszonyokkal, tehát általában az elérhetőséggel szorosan összefüggött, hiszen a rendház két missziós terület, a hódoltsági és az erdélyi határán feküdt.

Bujtul a hódoltsági missziók fejét, a Belgrádban működő Jakov Tugolinit tekintette előljárójának, ugyanakkor Szini tájékoztatta, hogy az erdélyi misszióhoz (és így az osztrák provinciához) tartoznak. Bujtul ez ügyben a rendfőnök utasítását kérte, hangsúlyozva, hogy Tugolini csak tíz magyar mérföldre van (míg a monostori superior hetvenre), és a leveleket is sokkal könnyebb Belgrádon keresztül küldeni.¹³⁴ A rendfőnök válaszában közölte, hogy az osztrák provinciális alá tartoznak, de ha Tugolini könnyebben tudja irányítani a missziót, akkor megfontolja az áthelyezést.¹³⁵ Bujtul kérelmének gyakorlati hasznosságát a levelek küldési ideje teljes mértékben igazolta. Karánsebes és Róma között Erdélyen és Magyaror-

131 ARSI Austr. 20. fol. 233r.; LA 1629. ÖNB Cod. 13564. fol. 38r.

132 ARSI Austr. 20. fol. 352r., 353r.; AHJ I. 114.; EOE IX. Bp. 1883. 28.

133 *László Szilas*: Quellen der ungarischen Kirchengeschichte aus ehemaligen Jesuitenarchiven. Ungarn-Jahrbuch. München, 1972. 171–173.

134 ARSI Austr. 20. fol. 398r., 206v.

135 ARSI Austr. 3 II. 817.

szágon át öt-hét hónap kellett egy levél célba éréséhez, míg Belgrádon és Raguzán keresztül ehhez másfél-három hónap is elegendő volt.¹³⁶ A különbség oka a távolságon kívül a raguzai kereskedők postahálózata volt, amely az egész hódolt Balkánon biztosította a misszionáriusok és Róma közötti levélforgalmat. Karánsebes Belgrád felől a raguzaiak számára Erdély kapuja volt, ezért a páterek viszonylag könnyen találtak kereskedőt, aki a levelet a hódoltsági nagyváros felé továbbította, onnét pedig rendszeres volt a karavánforgalom Raguzai irányába. Az adriai városállamból hajón Anconába és onnan Rómába vitték a raguzai kereskedők a misszionáriusok leveleit.¹³⁷

A karánsebesi páterek a belgrádi jezsuita misszionáriusok mellett a hódoltsági katolikus papság másik fontos képviselőivel, a keleti irányba, Erdély felé terjeszkedő *bosnyák ferencesekkel* is kapcsolatba kerültek. A boszniai kolostorokból észak és kelet felé kirajzó barátok 1626-ban jelentek meg a hódolt Temesközben. Albert Rengjić szendrői püspök és hódoltsági apostoli adminisztrátor 1626 végén küldte Karassevóra a katolikus vallású karassovánok közé az első bosnyák ferences misszionáriust, Marko Bandulovićot, őt követte 1627-ben Elia Poenanin, majd 1629-ben Ivan iz Imote. A Hitterjesztés Szent Kongregációja a Karassevón dolgozó atyák számára évi hatvan scudo évjáradékot ígért, amit azonban a misszionáriusok nem kaptak meg. Bandulović ezért 1628-ban több levelet is írt Rómába, amelyekben beszámolt munkájukról, nyomorúságos életkörülményeikről, a nép kétségbeesítő vallási elhagyatottságáról és egyúttal kérte a megígért anyagi segítséget.¹³⁸ A Kongregáció a pénz küldése előtt alaposan tájékozódni kívánt a misszionáriusok munkájáról, és információkat kért Toma Ivković scardonai püspöktől, Andrija Tomanović bosnyák ferences tartományfőnöktől és Tommaso Cellesi raguzai érsektől.¹³⁹ Míg a püspök és a provinciális dicsérték Bandulovićék munkáját, addig a Cellesi által megkérdezett Jakov Tugolini belgrádi jezsuita misszionárius igen negatív képet festett a bosnyákok karassevói tevékenységéről. Tugolini szerint Bandulović missziója kevés eredménnyel járt, a misszionárius templomépítésbe ugrasztotta be a helyieket azzal, hogy a költségeket a ferencesek állják, a híveknek csak az építőanyagról kell gondoskodniuk. Ezalatt Erdélyben kóborolva szép összeget koldult össze, amit azonban Boszniába küldött, a karassevóiaknak pedig a templomépítés munkálatai miatt a törökökkel is meggyűlt a bajuk. Ezért Bandulović otthagyta a missziót, és a helyiek nem is akarják viszontlátni a barátokat. A másik misszionáriust, fra Eliát a lippaiak

136 ARSI Austr. 20. fol. 206r., 212r., 220r., 222r.; Austr. 3 II. 817., 870., 987. A rendfőnök és Bujtúl néhány levelüket mindkét úton elküldték, hogy kitapasztalják, melyik a gyorsabb és biztosabb.

137 *Antonio Di Vittorio*: Un grande nodo postale fra Oriente e Occidente in età moderna: la Repubblica di Ragusa. In: *Uő-Sergio Anselmi-Paola Pierucci*: Ragusa (Dubrovnik). Una repubblica Adriatica. (Saggi di storia economica e finanziaria.) Bologna, 1994. 57–83.; *Molnár Antal*: Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1633). Fons 1995. 178–180.

138 *Eusebius Fermendžin*: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892. 381–382.; APF SOCG 57. fol. 25r–28r. Emellett fra Andrija Tomanović bosnyák ferences tartományfőnök révén is sürgette a 60 scudi támogatást. (Uo. fol. 34r.); SOCG 67. fol. 286.; Acta 4. fol. 196., 283v.; Bandulović (illetve olaszosan Marco Bandini), a későbbi marciánopolisi érsek személyére vő. Moldvai csángó-magyar okmánytár. (1467–1706.) II. Szerk. Benda Kálmán. Bp. 1989. 780.; *Julijan Jelenić*: Bio-bibliografija franjevac Bosne Srebreničke. I. (Ančić-Josić). Zagreb, 1925. 17–20.

139 *A. Chiappini*: Annales Minorum i. m. XXVII. (1628–1632.) Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1934. 138.; APF Acta 6. fol. 363v–364r., Acta 7. 47v–48r., Lettere 8. fol. 183r–184r.; *E. Fermendžin* i. m. 392., 394.

elüldözték és innen Erdélybe ment.¹⁴⁰ A beszámoló annyira ellenséges hangvételűre sikeredett, hogy a kongregáció gyanút fogott: a belgrádi páter az ottani viszályok miatt nem szereti a ferenceseket, ezért nem is adott hitelt neki.¹⁴¹

A huzavona eredményeképpen Bandulović az évekkel ezelőtt megígért összeget nem kapta kézhez. Tugolini vádjai közül az ugyan igaz volt, hogy elhagyta a missziót, de nem azért, mivel a karassevóiak elzavarták, hanem csupán a királyi Magyarországra ment, hogy az ottani fürdőkben betegségét gyógykezeltesse. Amikor visszaérkezve Belgrádban értesült Tugolini Rómába küldött kedvezőtlen információjáról és a kongregáció újabb halogató döntéséről, 1630 novemberében elkeseredett hangú levelekben próbálta meg a helyzetet tisztázni: A misszióból a kongregáció engedélyével ideiglenesen távozott el, amikor Bercsényi Imrével Magyarországra utazott, és távolléte alatt helyettesítést hagyott. Nem a pénzért dolgozik a misszióban, azonban ha a kongregáció nem küldi a províziót, akkor nem tudja folytatni a munkáját, különösen azért, mivel iskolamesterre is szüksége lenne, akit nem tud fizetni.¹⁴² Karassevóra visszatérve 1631. január 20-án újabb levelet küldött Rómába, amelyben igazolta, hogy a misszióban működik. Beszámolt arról, hogy a helybeliek minden intése ellenére az egyház által tiltott időkben is kötnek házasságokat és az egyházi ünnepeket is nagy lakmározással, zenével és tánccal ülik meg, a házaspárok pedig egymást megunva szabadon válnak és házasodnak újra. Kéri Ludovico Ludovisi bíborost, a kongregáció prefektusát, hogy küldjön intő levelet számukra, mivel neki nem hisznek. Levelét Karánsebesről küldte Rómába, egyúttal felkérte Makó Istvánt, hogy írjon róla jelentést a kongregáció számára.¹⁴³

Tugolinivel ellentétben Makó a határ túloldalán működő ferences kollégájáról igen elismerően nyilatkozott. Hamis az a vád, hogy Bandulović Jeruzsálemben akart zarándokolni, hanem előjárója, a bosnyák provinciális engedélyével ment a „germániai” savanyúvízű fürdőkbe hideglelését gyógyítani. Meggyógyulva rögtön visszatért, és újra ellátja a munkáját. A misszióknak a szentségek kiszolgáltatásán kívül ugyan egyelőre kevés eredménye van, viszont egy iskolamester segítségével komoly sikerre számíthatnának, mivel a gyermekek tanítása révén könnyebben juthat célhoz a misszionárius, mint a templomban szónokolva.¹⁴⁴ Bandulović tevékenységét nemcsak Róma felé kívánta igazolni, hanem a raguzai érseknél is, akinek közreműködésére teljesen rá volt utalva. Ezért 1631. január elején, Karánsebesre érkezése előtt felkereste a Zsidóváron élő raguzai kereskedőt, Jacomo Restit és megkérte, hogy küldjön ajánlólevelet az érdekében Cellesi érsekhez. Resti nyilván szoros kapcsolatban állt a közelében működő bosnyák ferencessel, ezért készséggel tanúsította a raguzai érsekhez írott levelében, hogy Bandulović négy éve plébánoskodik a hódoltságú „barbár” katolikusok között, kápolnát épített, magyarországi gyógykezelése után visszatért és újra dolgozik, a pénzre pedig a megélhetés mellett elsősorban az iskolamester fogadása miatt van szüksége.¹⁴⁵ Az érsek Resti levelét Rómába továbbította, ahol a két igazolás hatására végül a kongregáció megígélte Bandulovićék számára az évjáradékot, a házasság körüli visszaélé-

140 APF SOCG 148. fol. 202r., 223r. A raguzai érsek Tugolini levelét júl. 18-án küldte Rómába (uo. fol. 222r.)

141 APF Acta 7. fol. 122r., 142r.

142 A. *Chiappini*: *Annales Minorum* i. m. XXVII. 261–262.

143 APF SOCG 72. fol. 276r. A trienti zsinat rendelkezései szerint tilos volt házasságot kötni advent első vasárnapjától vízkeresztig és hamvazószerdától húsvét második vasárnapjáig. Concilium Tridentinum, Sessio XXIV., Decretum de Reformatione Matrimonii, cap. X.

144 APF SOCG 72. fol. 278r.

145 APF SOCG 72. fol. 280r–281r.

sek felszámolását pedig Pietro Massarecchi antivari érsekre, az újonnan kinevezett hódoltságai apostoli adminisztrátorra bízta.¹⁴⁶ A pénz minden bizonnyal nem jutott el a misszionáriusokhoz, ugyanis Bandulović már 1632-ben visszatért Boszniába. Ezután majd egy évtizedig, 1641-ig nem működtek bosnyák ferencesek Karassevön.¹⁴⁷

A karassevői bosnyák ferences misszió történetére nem véletlenül tértem ki, ugyanis több fontos tanulsággal szolgál a jezsuita missziótörténet számára is. Mindenekelőtt Bandulović és társainak tevékenységével vette kezdetét a bosnyák ferencesek temesközi terjeszkedése. A rend ekkor még nem tudta szilárdan megvetni a lábát ezen a területen, viszont egy évtized múltán már elég erősnek mutatkozott, hogy Karassevön és Lippán (1641), Karánsebesen (1643) és Temesvárott (1650-es évek), tehát gyakorlatilag szinte az egész Temesközben átvegyék a hívek lelkipozícióját.¹⁴⁸ Ez elsősorban az egyre erőteljesebb délszláv betelepüléssel és a jezsuiták visszavonulásával magyarázható. Emellett a Bandulović körül kialakult helyzet jól modellezi a hódoltságai és erdélyi katolikus egyházi intézmények egymás közötti bonyolult kapcsolatrendszerét. Nem a véletlenül, és nem kizárólag szubjektív tényezőknél múltott ugyanis, hogy a két jezsuita misszionárius, Tugolini és Makó homlokegyenest ellentétes jellemzést adott a karassevői misszionárius munkájáról. Az okokat a két szerzetesrend missziós expanziójának irányaiban, az érdekszférák ütközéseiben és az ebből adódó konfliktusokban kell keresnünk, ugyanis ezekkel a tényezőkkel magyarázhatjuk, hogy a Belgrádban és Karánsebesen dolgozó misszionáriusoknak teljesen más tapasztalataik voltak a bosnyák ferencesekkel kapcsolatban. A belgrádi superior negatív ítélete mögött a belgrádi jezsuiták és a bosnyák ferencesek között dúló viszályok keserű tapasztalatai álltak. Belgrád nemcsak kereskedelmi, közlekedési és hadászati csomópont volt, hanem a hódoltságai missziószervezés számára is kulcsfontosságú központot jelentett: ezt a tényt támasztja alá, hogy a hódoltságai püspökök is mindig itt rezideáltak. Ezért mind a bosnyák ferencesek, mind a jezsuiták szilárd pozíciók megszerzésére törekedtek a városban, az előbbieket a bosnyák, az utóbbiak a raguzai kereskedők támogatásával. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy az állandó torzalkodásoktól megcsömörlött misszionárius a rivális szerzetesrend terjeszkedését rossz szemmel nézve negatívan értékelte munkájukat és a ferencesek elleni általános vádak (kóborlás, az adományok Boszniába küldése stb.) bármelyikükre ráhúzta. Teljesen más szemlélet jellemezte a Karánsebesen működő és Erdélyben misszióskörutakat tevő Makó Istvánt. A Temesköz ekkor még mindkét rend missziós területének határvidékét jelentette. A karánsebesi rendház éppen olyan távoli „véghelyet” jelentett az erdélyi jezsuiták számára, mint a karassevői misszió a bosnyák ferencesek szemében. Emiatt az 1630-as évek elején a határ két oldalán levő misszionáriusok együttműködését nem zavarta meg a rivalizálás, hiszen egyik rendnek sem volt még ekkor lehetősége, hogy a másik pozícióira törjön.

A Marko Bandulović körüli huzavonáknak a karánsebesi misszióra nézve is igen szomorú következményei lettek. Ugyanis valószínűleg a kósza híreken és a feltételezhető személyes ellenszenvon kívül a két jezsuita ez ügyben vallott ellentétes álláspontja is közrejátszott.

146 APF Acta 7. fol. 309r.

147 APF Visite e Collegi 10. fol. 17r., 19r.; SOCG 58. fol. 138r.; *Tóth I. Gy.*: Relationes i. m. 82.

148 *K. Zach*: i. m. 56–65.

149 Bár a feljelentés nem maradt fenn és a rendfőnök sem mondja ki konkrétan Tugolini nevét, azonban mégis minden kétséget kizáróan csak ő jelenthette fel Makót. Egyrészt mivel az információ Belgrádból jött és a rendfőnök azonnal hitelt adott neki, tehát kizárólag előljáró részéről történhetett. Másrészt miután Makó tisztázta magát, a rendfőnök rögtön úgy határozott, hogy Tugolini nem előljárója az erdélyi misszionáriusoknak. ARSI Austr. 4 I. 428–430., 546.

szott abban, hogy Tugolini 1631 márciusában feljelentette Makót a rendfőnöknél szerzeteshez méltatlan, gyalázatos élete miatt.¹⁴⁹ A Makó elleni vádaknak valami alapja biztosan volt, mivel már Szini is utalt a páter kifogásolható életvitelére 1630. június 11-én Rómába küldött beszámolójában, az ügy azonban nem lehetett túl komoly, mivel többet nem tért vissza rá.¹⁵⁰ Sokkal súlyosabbak lehettek Tugolini vádjai, mivel a rendfőnök 1631. március 22-én és április 12-én írott leveleiben értesítette Forró György osztrák provinciálist és Montmorencyt, a provincia vizitátorát, és sürgette a misszionárius visszahívását, az alapos vizsgálatot és szükség esetén a szerzetes elbocsátását.¹⁵¹ Forró az eset igen elkésérítette, ugyanis féltette a rábízott rendtagokat a távoli missziókban leleselkedő lelki veszélyektől, míg Vitelleschi a missziók fontosságát hangsúlyozva a rendtagok gondos kiválasztására és a rendszeres ellenőrzésre hívta fel a tartományfőnök figyelmét.¹⁵² Makó végül az erdélyi superior, Móri István társaságában tért vissza a provinciába az év nyarán. A vizsgálat során az ellene felhozott – és a levelezésanyag fennmaradt részében közelebről nem részletezett – vádak hamisnak bizonyultak, bár viselkedésében néhány dolgot joggal kifogásoltak azok, akik ellene írtak. Emellett két legközelebbi munkatársa, Bujtul és Szini is kiállt ártatlansága mellett. Ugyanakkor Makó távozása érzékenyen érintette a karánsebesi katolikusokat és megnehezítette az egyedül maradt Bujtul dolgát is, Makót pedig a rágalmak és a meghurcoltatás igen megviselte. Az ügy tisztázása után a páter lelkigyakorlatot végzett, majd az év végén Mórral az erdélyi fejedelem követeinek társaságában visszatért állomáshelyére.¹⁵³

A misszió utolsó éveinek történetéről kevés adat maradt fenn, mindössze egyetlen fontos eredményről van tudomásunk: ekkor fordította le Bujtul a jezsuita Petrus Canisius katekizmusát román nyelvre.¹⁵⁴ A fordítás nyelvi-irodalmi elemzésére itt kompetencia híján nem térhetek ki, csupán néhány művelődéstörténeti összefüggésre szeretnék rámutatni.¹⁵⁵ Canisius összesen három katekizmust írt: egy nagyobb katekizmust (Catechismus maior), egy legkisebb katekizmust (Catechismus minimus) és egy kisebb katekizmust (Catechismus minor). Ezek közül leginkább a kisebb katekizmus terjedt el, a katolikus megújulás egyik alapműve lett egész Európában: számos nyelvre lefordították, magyarul is csak ez jelent meg, és ezt ültette át román nyelvre Bujtul.¹⁵⁶ Magyarra először Telegdi Miklós fordította le 1562-ben, a második fordítás pedig a jezsuita Vásárhelyi Gergely nevéhez fűződik, amely először 1599-ben jelent meg Kolozsvárott.¹⁵⁷ Vásárhelyi ekkor már tíz esztendeje az erdélyi misszióban dolgozott, fordítását tehát a missziós munka közben, attól inspirálva készítette.¹⁵⁸ Ugyanez a missziós tapasztalat áll Bujtul katekizmusfordításának háttérében is, hiszen

150 ARSI Austr. 4 I. 340.

151 ARSI Austr. 4 I. 428–430., 445., 447.

152 ARSI Austr. 4 I. 464–465.

153 ARSI Austr. 4 I. 470., 529–531., 537–538., 543., 546–547., 566.

154 Bujtul katekizmusfordításának első kiadásából (1636) eddig nem került elő példány. A második kiadás (Kolozsvár, 1703) pontos címlírása: *Szabó Károly*: Régi magyar könyvtár. (= RMK) II. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp. 1885. 586. 2155. sz. Én a két ismert példány közül az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának példányát használtam (jelzete: RMK II. 512.).

155 Tudtommal mind ez ideig egyedül *G. Piccillo* foglalkozott alaposabban Bujtul munkájával a 37. jegyzetben idézett tanulmányában.

156 *Szentiványi Dezső*: A katekizmus története Magyarországon. (Canisius Szent Péter és a magyar katekizmus). Bp. 1944. 24–40.; A három katekizmus kritikai kiadása: *Fridericus Streicher*: S. Petri Canisii Doctoris Ecclesiae Catechismi Latini et Germanici. 1. Catechismi Latini. Romae-Monachii, 1933.

157 *Szentiványi D.*: i. m. 42–59.

158 *Holl B.*: i. m. 153–154.

leveleiből folyamatosan árad a panasz a Karánsebes környéki román falvak népének vallási tudatlansága miatt. Bujtul számára tehát (akárcsak Vásárhelyi esetében is) a missziós munka szerves részét jelentette a fordítótevékenység is. A katekizmus románra való fordítását ezen túl egy másik körülmény is indokolta. A románok felülről, az erdélyi fejedelmek által irányított és szorgalmazott reformációja szintén több kátéfordítást eredményezett, amelyek az 1640-es évektől kezdve láttak napvilágot, közülük az egyiket éppen a lugosi prédikátor, Fogarasi István készítette.¹⁵⁹ Bujtul nyilván utolsó éveiben dolgozott a fordításon, kéziratát rendtársai a szerző halála után küldték Nagyszombatba Dobronoki György rektornak. A munka első kiadásából, amely minden bizonnyal a Némethi Jakab által működtetett pozsonyi nyomdában jelent meg, egyetlen példány sem ismeretes. Másodszor 1703-ban nyomták ki Kolozsvárott, újbóli kiadását az erdélyi románok uniója és ebből adódóan a román nyelvű katekizmus iránti szükséglet indokolta. A munka tizenkettedrétű, hatvanoldalas, nyelvében a bánáti nyelvjárás és a magyar nyelv hatásának számos nyomát viseli.¹⁶⁰ Bujtul katekizmusfordítása a református káté- és bibliafordítások mellett a 17. századi erdélyi román irodalom fontos darabja, amely a 17. század végétől kezdve egyre sűrűbben napvilágot látó, elsősorban olasz misszionáriusok tollából származó román nyelvű katolikus vallásos irodalom előfutára volt.¹⁶¹

A karánsebesi misszió első korszaka tulajdonképpen Makó halálával, 1634. május 7-én ért véget. A páttert Kolozsmonostoron érte a halál, ahol rendtársainak segített az iskolai és lelkipásztori munkában. A jezsuita rezidencia templomában temették el sok katolikus részvétele mellett, a szertartás költségeit az a Kamuthi Miklós állta, akinek katolizálásában neki is komoly szerepe volt.¹⁶² Ekkor már Bujtul is fáradtnak és betegnek érezte magát, ezért egy kollégiumba szeretett volna visszavonulni és megpihenni. A rendfőnök a gyengélkedő misszionárius kérését jogosnak tartotta, és ügyében a provinciálishoz akart fordulni.¹⁶³ Az elhunyt páter pótlására két rendtag érkezett az év végén Karánsebesre: Gorián Gáspár páter és Csomafay Pál laikus testvér.¹⁶⁴

A három misszionárius csupán néhány hónapig dolgozott együtt, ugyanis Bujtul 1635. szeptember 10-én Karánsebesen elhunyt. Elogiuma szerint az állandó munka és az utazások megtörték erejét, köszvény és hasgörcsök gyötörték. Halálos ágyán szentségekkel megerősítve, társaitól elköszönt és bocsánatot kért, ha valamiben hibázott, majd Jézus és Mária nevét kiáltva boldogan lehelte ki lelkét. A holttesthez annyian zárandokoltak a városból, hogy a jezsuiták háza kicsinek bizonyult, ezért három napon át a templomban feküdt a halott, hogy az egész nép tiszteletét tehesse előtte. A háromnapos gyász után temették el a páttert a város temetőjében, sok katolikus és református részvételével. A szertartáson Csomafay, a laikus testvér prédikált, mivel Gorián nem tudott románul. *Loco eodem, ubi primo natus lucem viderat, ibidem in matris terrae gremium conditus est* – ezekkel a sorokkal zárja sorait a nekrológ. Az egész életét a szülőföldje lelki és szellemi felemelésének szentelő jezsuita misszionáriusnak megadatott, hogy hazája földjében aludja örök álmát.¹⁶⁵

159 Juhász I.: i. m. 190–204.; Tamás Lajos: Fogarasi István kátéja. (Fejezet a bánásgi és hunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből). Kolozsvár, 1942. 3–21.

160 G. Piccillo: i. m. 353–354., 381–382.

161 V. Barbu: i. m. 163–164.

162 L. Lukács: Catalogi i. m. II. 666.; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (= ELTE EKK) Ab 141. 70–71.

163 ARSI Austr. 4 II. 1000–1001.

164 Életrajzuk: L. Lukács: Catalogi i. m. II. 603., 566.

165 L. Lukács: Catalogi i. m. II. 455.; ELTE EKK Ab 118. 30–31.; Ab 145. 88.

A misszió utolsó évei és megszűnése (1635–1642)

Bujtul halála után Karánsebesen még hét évig dolgoztak jezsuita misszionáriusok. A rendház történetének erről a második időszakáról lényegesen kevesebb forrást ismerünk, mint az előző évtizedből. A misszió működéséről egyetlen beszámoló sem maradt fenn, ritkulnak a Rómából küldött válaszok is, az évkönyvek nem említik az állomást, és birtok- vagy házszerzésről sem maradt fenn adat. A forrásszegénységnek ugyan több oka is lehet, de jelen esetben elsősorban azt jelzi, hogy a karánsebesi misszió sokat veszített a jelentőségéből.

Bujtul halála után a misszió superiorja testvére, az ekkor már két éve Erdélyben tartózkodó Sebessi János lett.¹⁶⁶ 1635-től 1640-ig, Sebessi haláláig a misszió ugyan három főből állt, de ez az emberhiányon és ebből adódóan a misszionáriusok túlterheltségén nem segített. Gorián ugyanis nem tudott románul, ezért a lelkipásztori munkába csak korlátozottan tudott bekapcsolódni. Sebessi ezért a románok és a magyarok, Gorián a magyarok és a horvátok lelkigondozását látta el, emellett ő tanított az iskolában. Csomafay a gazdasági ügyeket intézte, illetve a páterek távollétében keresztelt, katekézist tartott, esketett és látogatta a betegeket.¹⁶⁷ Csomafay magyar, román és latin nyelvismeretével, írni- és olvasnitudásával kiemelkedett a segítőtestvérek közül, ezért bíztak rá rendtársai lelkipásztori feladatokat is.¹⁶⁸ Csomafay képességei és buzgalma láttán Sebessi 1637 áprilisában azzal a kéréssel fordult a rendfőnökhöz, hogy engedélyezze a testvér pappá szentelését. Ebben az elgondolásában a karánsebesi superior Michael Summeregger tartományfőnök is támogatta. Vitelleschi rendfőnök a kérést elutasította, mivel nagyon fontosnak tartotta, hogy ilyen fokozatváltásra ne történjen precedens. Ugyanakkor nem ellenezte, hogy Csomafay továbbra is részt vegyen a lelkipásztori munkában.¹⁶⁹

Az 1630-as évek végére a helyi nemesség adományozókedve is alábbhagyott, ugyanis csak a misszió alapításában egykor fontos szerepet játszó és ekkor már a királyi országrészben élő Bercsényi Imrével kapcsolatban maradt fenn adat a rendház levéltárában. Egy karánsebesi birtokos, Henczi Miklós ugyanis azt állította, hogy a Bercsényi házaspár neki ígérte a jezsuitáknak adott jószágot. Sebessi aggódó soraira Bercsényi, kissé méltatlankodva a superior kishitúsége miatt, 1638. augusztus 8-án kelt levelében azt válaszolta, hogy az egész Henczi hazugsága, ugyanis ő neki ilyent sohasem mondott. A nagyobb nyomaték kedvéért a főúr elküldte a pátereknek a Henczihez írt fenyegető levél másolatát, amelyben a címzettnek megtiltotta, hogy a jezsuitákat háborgassa.¹⁷⁰ Az anyagi lehetőségek csökkenését jelzi az is, hogy a jezsuiták javai csupán egy eddig felerészben bírt malom másik hasznofelének megvásárlásával gyarapodtak.¹⁷¹

A csendesen működő missziós csoport életében komoly megrázkódtatást jelentett előjárójuk, Sebessi halála, amelynek körülményeiről elogiuma számol be. 1639 telén Erdélybe utazott adománygyűjtő körútra, ugyanis csak így tudta a rendházat fenntartani. Eközben a monostori rezidenciához tartozó Szászfenesen halálos betegségbe esett, ezért Kamuthi úr-

166 *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 749.; ARSI Austr. 4 II. 638.

167 *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 446., 463–464., 481., 504., 521.

168 *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 566.; ARSI Austr. 25 II. fol. 428v., 441r.; Austr. 26. fol. 48r., 156v., 267r., 375r.; Austr. 27. fol. 46v., 288v.; Austr. 28. fol. 69v.

169 ARSI Austr. 5 I. 127., 299–300.

170 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 21–23.; Henczi személyére: *Pesthy F.*: i. m. II. 246.

171 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 19r. (1638. júl. 24.)

nőhöz szállították Oláhfenesre. Itt egyik rendtársa ellátta szentségekkel, sőt betegágyához még a fejedelem orvosát is elhívták. A súlyos lázbeteg Sebessin azonban ez már nem segített: 1640. január 3-án eltávozott az élők sorából.¹⁷² Halála után tisztét Gorián vette át, év végén pedig a provinciális Gyergyay Györgyöt küldte az elhunyt rendtárs helyére.¹⁷³ Az új misszionárius csak magyarul és latinul tudott, és mivel az új superior sem bírta a román nyelvet, ezért a városban és vidékén többségben lévő románok lelkigondozása paradox módon a laikus testvér Csomafayra maradt.¹⁷⁴ Nyilván ezért került újból elő a testvér pappá szentelésének kérdése, ami megoldotta volna a karánsebesi román katolikusok lelkipásztori ellátását. Rumer János tartományfőnök ilyen irányú tapogatózására azonban ezúttal is kategorikus elutasítás volt Rómából a válasz, mivel a rendfőnök szerint ez az eljárás a társaság épségét sértette volna.¹⁷⁵

A misszió működését ekkor már nemcsak a megfelelő munkatársak hiánya, hanem az erdélyi jezsuiták körül egyre fagyosabbá váló léghő is nehezítette. I. Rákóczi György, előd-jével, Bethlen Gáborral ellentétben kifejezett ellenszenvvel viseltetett a rend iránt. Nem számízta ugyan őket, mint később fia, II. Rákóczi György, de a rendtagok élete a velük szemben tanúsított rosszindulat és az állandó fenyegetettség miatt nehezebbé vált. A jezsuiták ügyének nem használt az 1640-ben kirobbant durva hangú hitvita, amelynek során Keresztúry Pál, a gyulafehérvári református gimnázium igazgatója és Esterházy Miklós nádor udvari papja, a jezsuita Hajnal Mátyás csaptak össze, és amelyben Hajnal a fejedelem családját sem kímélte.¹⁷⁶ A helyzet rosszabbodása miatt a katolikus rendek az 1640. évi tavaszi gyulafehérvári országgyűlésen a fejedelem elé terjesztették sérelmeiket. Ezek közül kettő is a jezsuitákkal kapcsolatos. A Szini mellé segítségül érkezett Jászberényi Tamást a gyulafehérvári prefektus kitiltotta a városból, Nagy Pál karánsebes-lugosi bán pedig megfenyegette a karánsebesi páttert, hogy megöli, ha az Lugosra merészel jönni a katolikusok látogatására, mint azelőtt. A bán ezt természetesen tagadta, a katolikusok viszont ragaszkodtak a vád igazságához. A fejedelem végül úgy döntött, hogy alattvalói tartsák magukat az erdélyi törvényekhez, tehát a páter a beteget gyóntatni és keresztelni bemehet a városba, Jászberényi ügyében azonban hajlíthatatlan maradt.¹⁷⁷

Talán az egyre bizonytalanabbá váló helyzetre és az esetleges távozásra való készültre utal, hogy a karánsebesi páterek 1642. március 31-én egy Alsó utcai kertjüket 12 forintért eladták Kun Istvánnak.¹⁷⁸ Ebben az évben a külső problémákhoz még belsők is járultak: Gorián Gáspárt, a misszió superiorját 1642 tavaszán egy közelebből nem tisztázott kihágás miatt feljelentették Rómában, és ennek következtében a rendfőnök május 31-én utasította a provinciálist, hogy a páttert hívja vissza Erdélyből és bocsássa el. A

172 ELTE EKK Ab 139. 33–34.

173 *L. Lukács*: Catalogi i. m. III. 15., 37.; ARSI Austr. 5 I. 592. Életrajza: *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 608.

174 *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 608.; ARSI Austr. 26. fol. 247r., 402r.; Austr. 27. fol. 29r., 288r.

175 ARSI Austr. 5 I. 517–518.

176 *Pompéry Aurél*: A két Rákóczi György és a jezsuiták. Magyar Kultúra 1918. 102–106.; *Pokoly József*: Az erdélyi református egyház története. II. (1605–1690.) Bp. 1904. 156–159.; *Heltai János*: „Szent Atyák Öröme”. Medgyesi Pál és Vásárhelyi Dániel hitvitája. Europa (Balcanica–Danubiana–Carpathica) i. m. 224–235.

177 EOE X. Bp. 1884. 48–49., 290–294.; EOE XIX. Bp. 1896. 489–491.

178 *Costin Feneşan*: Documente medievale Bănăţene. (1440–1653.) Timişoara, 1981. 175. (Ez az egyetlen adat, amely a jezsuiták ingatlaneladására vonatkozik.)

179 ARSI Austr. 5 II. 727.; *L. Lukács*: Catalogi i. m. III. 84.

szomorú aktusra 1642. július 30-án került sor Nagyszombatban.¹⁷⁹ Ekkorra azonban a misszióállomás sorsa is megpecsételődött: 1642-ben Varsolczi István kincstári jogügyszagató feljelentette a fejedelemmel a karánsebesieket, hogy az erdélyi törvények ellenére jezsuita papjuk van. A feljelentés tárgya természetesen eddig is köztudott volt, de a kérdés hivatalos útra terelése megijesztette a karánsebesieket, ezért Gyergyay és Csomafay Pál 1642-ben eltávoztak a városból és Kolozsmonostorra utaztak. A fejedelem a karánsebesi katolikusoknak ünnepélyesen megbocsátott, de csak azzal a feltétellel, hogy többé nem tartanak jezsuitát.¹⁸⁰

Ezzel véget ért a karánsebesi jezsuita misszió majd két évtizedes története, az erdélyi páterek azonban nem mondtak le végleg a városba való visszatérésről, bár a körülmények erre nem tűntek igazán kedvezőeknek. A karánsebesi katolikusok ugyanis a két misszionárius távozása után nem sokáig maradtak pap nélkül. Ezúttal ismét a hódoltság irányából jött a segítség, mégpedig a határ túloldalán levő karassevői bosnyák ferences misszióból. A karassevői missziót a ferencesek 1631 végén vagy 1632 elején hagyták el, a Propaganda Kongregáció pedig csak 1640-ben újította fel, kinevezve Ivan Dezmanić bosnyák ferencset a karassevői misszió prefektusának. A makarskai származású Dezmanić az 1630-as években belgrádi káplánként működött, majd rendfőnöke hívására Rómába utazott, itt nyerte el a prefektusi kinevezést. 1641 áprilisában érkezett állomáshelyére, és már a következő évben átment a szomszédos Karánsebesre keresztelni. 1643 telén a helyi katolikusok hívására örömmel költözött át veszélyes hódoltsági állomáshelyéről a több kényelmet nyújtó fontos erdélyi határvárosba, felcserélve a düledező karassevői házikót a jezsuiták elhagyott, tágas rezidenciájával, maga helyett rendtársát, Ante Sulicót hagyva Karassevőn.¹⁸¹ Az erdélyi jezsuiták Dezmanić beköltözését tudomásul vették: karánsebesi javaik tulajdonjogáról ugyan nem mondtak le, de azokat tartós használatra átengedték a ferenceseknek. Rajki Gáspár, az erdélyi misszió superiorja ez ügyben kelt levelében csupán annyit kért a ferencesektől, név szerint Dezmanićtól, hogy a használat fejében őrizték meg mindazokat a javakat, amelyeket a jezsuiták ottlétük során adományokból vásároltak vagy a jöteveiktől kaptak, az időközben elidegenített birtokokat pedig szerezzék vissza. Ez a szerződés mindkét fél számára előnyös volt, hiszen a ferencesek élvezhették a jezsuiták hosszú évek alatt szerzett javainak gyümölcsét, a pátereknek pedig nem kellett attól rettegniük, hogy karánsebesi vagyonukat távollétükben ellenlábasaik eltulajdonítják.¹⁸²

Dezmanić – legalábbis saját Rómába küldött jelentése szerint – nem tétlenkedett új állomáshelyén. Helyreállította a rezidenciát, egy kertet telepített mellé, elkezdte a templomot is újjáépíteni, de ennek befejezésében a bán megakadályozta. Emellett újjászervezte az iskolát és fizette az iskolamestert. 1649-ben azonban a karánsebesi katolikusok mégis elbocsátották. Dezmanić szerint azért, mivel nem akarta aláírni azt a kötelezvényt, hogy akár előljárói utasítása ellenére is egy szerzetes élete végéig a városban marad.¹⁸³ Ennél a magyarázatnál valószínűbb az ekkor Kolozsmonostoron működő Milley István páter véleménye, aki szerint a helybeliek egyszerűen ráuntak a bosnyák ferencesekre, mivel azok nem

180 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 24r. (I. Rákóczi György pátensének dátum nélküli másolata.); *L. Lukács*: Catalogi i. m. II. 566., 608.

181 *Anicetus Chiappini*: Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum. XXVIII. (1633–1640.) Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1941. 577.; XXIX. (1641–1650.) Uo., 1948. 107., 152–153.; *K. Zach*: i. m. 56–62.; *Tóth I. Gy.*: Relationes i. m. 79–101.

182 MOL F 234 XXII. 13. Q. fol. 44r. (1645. febr. 1.)

183 Ld. 181. jegyzet, illetve: *A. Chiappini*: Annales Minorum i. m. XXIX. 402., 550.; XXX. (1651–1660.) Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1951. 33.

tudtak magyarul és románul, így csak a szentségeket tudták kiszolgáltatni. A karánsebesiek újra pap nélkül maradtak, és jól bevált szokásuk szerint az erdélyi jezsuitákhoz fordultak, hogy az ő közvetítésükkel egy erdélyi világi papot hívjanak. A jezsuiták nem utasították el a kérést, hanem egykori tanítványukat, Szenttamási Gergely szászfenesi plébánost küldték Karánsebesre, hogy mérje fel az esetleges jezsuita visszatérés lehetőségeit. Szenttamási azt az utasítást kapta Monostorról, hogy soha ne válaszoljon arra a kérdésre: jezsuita-e vagy sem. Mivel könnyen kinyomozható, hogy világi pap, ezért ellenségeik hallgatását az egyházi immunitás védelmének fogják tulajdonítani. Ezt látva utódai kitérő válaszait sem fogják komolyan venni, és talán így a Székelyföld felől visszaszivároghatnak a páterek az elhagyott rezidenciába. A látszólagos ravaszsága ellenére is naiv terv nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Szenttamási ugyanis nem tudott románul, ezért csak a magyarul is értő nemesekkel foglalkozhatott, és meg kellett tartania egy műveletlen, de románul beszélő szerzetest segítő társul. A rezidencia és birtokai elhanyagoltak, jövedelmük igen csekély volt, a karánsebesiek pedig alig járultak hozzá a pap megélhetéséhez, sőt azt kívánták, hogy saját vagy a jezsuiták pénzén hozassa rendbe a rezidenciát, és a tanítót is ő fizesse. Ezért a jezsuitáknak kellett száz forinttal kisegíteniük a megszorult plébánost. Szenttamásiról közben kiderült, hogy a jezsuiták embere, ezért sok kellemetlenségben volt része a helyi református bíró részéről. Látva a nehézségeket és a csekély eredményt, a pap egy év után visszatért Erdélybe, a jezsuiták pedig végleg feladták a visszatérés reményét.¹⁸⁴

A pap nélkül maradt karánsebesiek kénytelenek voltak ismét a bosnyák ferencesekhez fordulni, akik Ante Sulicót és Antonio Via Grecót küldték a városba. A kongregáció által kinevezett új dél-magyarországi missziós prefektusnak, a világi pap Luca Diodatinak sem sikerült saját embereivel felváltani a két ferencest, ugyanis Barcsay Ákos karánsebesi bán a bosnyákokat támogatta. Sulic karánsebesi működéséről 1656-ig vannak adataink. A bánág török kézre kerülése (1658) után a helybéli nemesség Erdélyben keresett menedéket, a menekülők helyére egyre több délszláv és bolgár betelepülő érkezett. Az oszmán uralom és az etnikai változások véglegesítették a bosnyák (és 1660-tól a bolgár) ferencesek jelenlétét a Temesközben, jezsuiták és világi papok pedig csak a felszabadító háborúk után tűntek fel újra a vidéken.¹⁸⁵

*

A karánsebesi jezsuita misszió története több fontos tanulsággal szolgál a 17. századi erdélyi és hódoltsági egyház- és művelődéstörténet számára. Mindenekelőtt ráirányítja a figyelmet egy életképes katolikus közösség jelenlétére a túlnyomórészt románlakta erdélyi-hódoltsági határvidéken. Karánsebes egyházi kapcsolatai kiterjedtek mindkét irányba, Erdély és a hódoltság felé is, a jelentős határváros katolikusai a körülményektől függően próbáltak meg egyik vagy másik terület misszionáriusaitól papot kérni. A karánsebesi misszió sorsa ugyanakkor jól modellezi a két missziós szervezet, a bosnyák ferencesek és a jezsuiták egymás mellett élését és rivalizálását. A 17. század folyamán a bosnyák ferencesek egyre nagyobb lendülettel terjeszkedtek észak felé, a hódolt Magyarország területén. A ferencesek rendelkeztek mindazokkal a személyi, jogi és mentalitásbeli alapokkal, amelyek ezt az expanziót lehetővé tették. Ezzel szemben a hódoltsági bázis nélküli világi papok és jezsuita misszionáriusok nem állták a versenyt a bosnyákokkal, ennél fogva az 1630–1640-es évektől fokozato-

184 Ezekről a tervekről és próbálkozásokról *Milley István* számolt be 1648 és 1651 között Bécsbe küldött jelentéseiben. EOE XV. Bp. 1892. 491–493., 519–520., 527., 537–538.; ARSI Austr. 6. fol. 49r.

185 *Lukinich I.*: i. m. 367–368.; *Pesthy F.*: i. m. II. 171–173., 179.; *K. Zach*: Die bosnische i. m. 34–38.; *Tóth I. Gy.*: Relationes i. m. 209–225.; *A. Chiappini*: Annales Minorum i. m. XXX. 561.; *Basilius Pandžić*: Annales Minorum i. m. XXXI. (1661–1670.) Romae, 1956. 322–324.

san visszaszorultak a dél-hódoltsági lelkipásztorkodásból. A hódoltsági missziók kívül estek a jezsuita rend fontosabb expanziós irányain, és így a jezsuiták az egész régióban kénytelenek voltak átengedni missziós állomásait a bosnyák ferenceseknek: először Belgrádot 1632-ben, majd Karánsebest 1642–1643-ban, végül Temesvárt 1653-ban. Ebben a folyamatban csupán rövid közjátéknak bizonyult az a kísérlet Karánsebesen és Temesvárott, hogy a jezsuiták világi papok révén próbálják meg befolyásukat és érdekeltségeiket megőrizni.

Joggal vetődik fel tehát a kérdés: ebben az összefüggésben szemlélve vajon hasztalan kísérlet, zsákutca volt-e a karánsebesi jezsuita misszió? A válasz csakis nem lehet, hiszen a kicsiny misszióállomás maradandó kulturális eredményeket ért el. A karánsebesi jezsuita iskola a lugosi és karánsebesi református iskola mellett az egész régió egyetlen tanintézménye volt, amely korszerű és egységes műveltséget közvetített a korabeli Európa határán. Szintén a misszió munkájának eredménye a Bujtul-féle katekizmusfordítás, amely a 17. századi román irodalom egyik jelentős teljesítménye. A karánsebesi misszió alapítása fontos döntés volt a jezsuita rend részéről, amellyel felvállalta a temesközi román etnikumú katolikusok lelki-szellemi táplálását, tehát a barokk Európa szellemiségének, a katolikus reformnak a végvidékeken való képviselését. Olyan közegbe és olyan nép felé közvetítették sikerrel a katolikus megújulás eszményeit, ahová különben ez a reformfolyamat alig juthatott el. A missziót végül objektív külső és belső tényezők miatt a rend nem tudta fenntartani, de ez a tény mit sem von le az alig két évtizedig végzett munka értékéből, amely a karánsebesi jezsuita misszió történetét az erdélyi román és magyar művelődéstörténet izgalmas és szép fejezetévé teszi.

ANTAL MOLNÁR

A JESUIT MISSION IN KARÁNSEBES (1625–1642)

The article introduces one of the lesser known chapters of Transylvanian cultural history, the history of the Jesuit mission in Karánsebes. Situated close to the border with the Ottoman empire. Karánsebes was an important frontier town of the Principality of Transylvania. Many of its inhabitants were wealthy Romanians who were assimilating into the Hungarian nobility. The majority of the townsfolk were Lutherans, but Catholics formed a substantial and important minority. The Catholics attempted to attract Jesuits to the town from the end of the sixteenth century. A mission station was first opened in 1625, owing to the efforts of György Bujtul, a Jesuit who was originally from Karánsebes. For twelve years, the mission—with its two or three members—served as an important religious and cultural centre in the western half of the Temesköz. The missionaries cared for the Romanian and Hungarian Catholics in the town. They converted Lutheran and Orthodox inhabitants, opened a school, and travelled on missions to the surrounding areas. Donations from local and Transylvanian noblemen established the financial basis for further work. Inspired by his pastoral work, György Bujtul translated the catechism on Saint Peter by Canisius into Romanian. This work was published in 1636 after Bujtul's death. The missionaries' tasks were made more difficult by constant friction with Protestant church leaders and laymen and by a lack of Romanian-speaking Jesuits. After the death of Bujtul in 1635, the order was unable to send any more Romanian-speaking members to Karánsebes, and thus the work of the missionaries became less and less effective. In 1642 a complaint made against them on the basis of the Transylvanian anti-Jesuit laws led to the compulsory departure of the

Jesuits from the town. Their place was taken by Bosnian Franciscans, who were already strong in the Turkish-occupied areas nearby.